

FRANC. HOTOMANI JC.
ANTITRIBONIANUS.

PRÆFATIO.

*In qua autor pro legum studio testato
proloquitur.*

Nemo ignorat, quanti momenti sit
educatio & institutio juventutis.
Nam præterquam quod antiquo-
rum scriptorum libri pleni sunt
ejusmodi præceptorum, experientia id quoti-
die nobis declarat. Hoc est, quod *Lycurgus*,
magnus ille Reip. Spartanæ conditor, eximiam
administrandæ Reip. regulam censebat, juven-
tutem recte educandam & erudiendam curare:
nec pulchriorem majoremque rem posse Prin-
cipem instituere, & in Patriam inferre, quam
hanc ipsam disciplinam & educationem. Ea-
dem *Aristoteles* habet *Lib. VIII. de Rep.*, ubi
Lacedæmoniorum instituta summo opere laudat,
quibus tam sedula sit juventutis erudiendæ cu-
ra. Hinc est quod ego, cum de disciplina, cui
bona pars juventutis Gallicæ innutritur, non-
nihil dubitem, eique diffidam, induci me pa-
tior, ut sententiã meam, quam modestissime
quidem & simplicissime fieri potest, declarem:

A

spe-

sperans, si ea non probetur, me tamen iis excusatum fore, qui sciunt, affectum illum, qui me ad hoc faciendum induxit, non minus remotum esse a privato meo lucro, quam consilium huic contrarium mihi & honorem, & commodum, & utilitatem fuerit allaturum. Pars juventutis Gallicæ addicta est studio librorum Justiniani, quos vulgo *Jus civile* appellant, & in hanc rem conditæ sunt magnæ & celebres istæ Universitates, Aurelianensis, Bituricensis, Andegavensis, Pictaviensis, Valentina, Tholosana, aliæque, quin in Italiam usque mittuntur juvenes, ad continuanda hæc studia Bononiæ, Paduæ, Papiæ aliisque in scholis istius Provinciæ, ut annis juvenilibus circiter quinque aut sex in his Universitatibus exactis, Palatia & judicia suprema ingrediantur, ad discendam (sic ipsi loquuntur) Practicam, utque semet provehant ad honores, munia & administrationem rei judiciaræ. Hoc pacto istæ universitates Galliæ id esse videntur, quod antiquitus in *Persia* scholæ erant, quæ *Justitiæ* vocabantur, in quibus juvenus sic instituebatur, ut quandoque justitiæ in patria sua recte administrandæ esset idonea. Et *Justinianus* quidem Imperator duobus aut tribus in locis suos legum libros templum *Justitiæ* appellat, atque sub initium *Pandectarum Ulpianum* introducit asserentem, Jurisconsultos esse sacerdotes, hoc est administratos & dispensatores

fatores justitiæ. Ego vero antequam in hoc argumento progrediar, constitui testato animi mei sententiam declarare, quam ut lectores memoria conservent rogo, atque ea hæc est: post Theologiæ studium, & cognitionem cultus divini, legum disciplinam utilissimam, & ad continendam hominum vitam maxime necessariam judico, nec Remp. magis subsistere sine legibus posse, quam corpus sine anima. Quod amplius est, concedo & fateor præterea, si ulla unquam Resp. hac arte & disciplina felix fuit, eam esse Romanam: quippe quæ maximo numero produxerit magnos & egregios Jurisconsultos, eosque tanta ingenii perspicacia & subtilitate præditos, ut jure nobis imitandi videantur. Neque usquam Græca, aut Latina historia proditum legimus, fuisse unquam populum, qui aut tam sedulò huic studio incumberet, aut Jurisconsultos tanti faceret, aut certe qui in tanto honore & existimatione eos haberet, tam longo præsertim tempore. Nam Imperator *Justinianus* mille & ducentos non minus annos numerat, quo spatio hoc studiorum genus fama & autoritate præ reliquis omnibus viguit. Verum enim vero si differentiam inter Jus civile Romanum & libros Imperatoris *Justiniani* statuo, nihil a veritate remotum dicere me censeo. Quo apertius autem sententiam meam exponam, quam potero accuratissimum ordinem hac dissertatione servare meditor.

Etenim I. in univcrsum hoc studii genus considerabimus, quasi id omnium optime constitutum esset, librique Justiniani perfectissime essent facti & conditi: unde constare poterit, quid utilitatis juvenus inde relatura sit, ad publici boni & Gallix nostræ regiminis augmentum: II. propius excutiemus artificium & perfectionem horum librorum, non omisso effectu, quem ab iis ut plurimum proficisci videmus.

CAP. I.

Inutile esse studium artis extra usum positæ.

ERuditi omnes hanc ab omni ævo regulam servarunt, & approbarunt, debere leges quascumque statui & formæ reip. accomodari, non reip. legibus, idque *Aristoteles Pol. Lib. III.* egregiè expressit. Leges enim constituuntur ad conservandam in sua forma & qualitate rempublicam: quemadmodum diæta & vivendi ratio a medicis præscribitur ad conservationem corporis, cui juxta habitum & naturam ipsius commoda esse debet diæta, non corpus diætæ. Id ex tribus Reip. formis intelligitur, quas Græci antiquitus Monarchiam, Aristocratiam, & Democratiam appellarunt, hoc est, imperium unius, virorum egregiorum, & populi. Nam leges eip. populari propriæ, ejusque formæ & statui

tui aptatæ, ut plurimum inutiles sunt regno: quemadmodum vestimenta hominis gibbosi, erecto: atque omnis resp. quoties formam mutavit, simul leges & statuta variavit. Exemplum extat in historia Romana. Quamprimum Reges ejecti sunt, firmatumque imperium popolare, spatio centum & quinquaginta annorum, nullus fere sermo fuit, nisi de fingendis novis & democratix accommodis legibus. Quin ut obviam iretur turbis & novis rebus, quæ bonarum legum inopia exoriebantur: utque satisfaceret populo, legati usque in Græciam ad liberas civitates Athenas, & Lacedæmona missi fuerunt, qui statuta illarum cognoscerent, eaque descripta referrent, ut eorum exemplo nova Resp. uteretur. Everso populari imperio, & occupata per Cæsarem tyrannide, extemplo reducta & suscitata est antiqua lex Regia, quæ potentiam & auctoritatem supremi Monarchæ muniebat: tribunorum magistratus, quo popularis status nitebatur, comitia populi, provocationes, auctoritas Senatus, & similes res brevi conciderunt. Antea populus leges condebat, penes illum pacis, belli, foederum arbitrium erat; quæ omnia in manus Imperatori sunt tradita; Magistratus igitur tam civiles, quam militares rursus mutati sunt, quo novæ reip. essent convenientes: & quod ei rei consequens est, leges quoque sunt mutatæ. Nimirum leges & magistratus se invicem

vicem respiciunt, quemadmodum antiqui dicebant; legem esse magistratum mutum & magistratum esse legem loquentem. Porro, posita hac regula, quæ mea opinione pluribus probari opus non habet, considerandæ nobis sunt duæ partes juris civilis, quod vocant, ut exposita utraque judicemus, possintne libri Justiniani singularem aliquam utilitatem Statui Galliæ afferre. Sequimur autem hac in re consilium *Aristippi* philosophi, qui consultus quid adolescentibus discendum putaret, id respondit, quod, cum viri evasissent, ad usum vitæ maxime commodum esset futurum. Non discrepat pulcherrima *Plinii Secundi* sententia, qui Libro *VIII. Epist.* ad *Aristonem* Jurisconsultum sic scribit: *Quotus enim quisque tam patiens, ut velit discere quod in usu non sit habiturus?* Adde quod difficile est tenere quod acceperis, nisi exerceas. Duæ igitur juris civilis partes sunt, quarum una ad statum reipubl. pertinet, altera ad rem cujusque privatam. Status reip. apud Romanos divisus erat in id, quod religionem, quodque magistratus concernit: cum præsertim religio non minus, quam magistratus inventum ipsorum & artificium esset. Sciunt autem omnes, formas magistratum plane diversas; quin contrarias esse in tribus istis reip. formis, quas supra nominavimus, neque modum, aut rationem ullam apparere, usurpandi in rep. populari publicum.

jus

jus Monarchiæ accomodatum, aut rursus in
 Monarchia jus Democraticum. Quod amplius
 est, non omnes Monarchiæ, nec omnibus in-
 rebus, nec ubique uno eodemque modo exer-
 centur. Hæ potestate & autoritate sunt solu-
 tiore, illæ strictius continentur; harum amplio-
 res sunt termini, latiusque imperium, illæ con-
 tractiores sunt & angustiores: hæ plures ma-
 gistratus militares habent, illæ plures quorum
 in pace usus est: hæc gens militiæ addictior est,
 illa litibus. Et consequenter, unius Monar-
 chiæ leges sæpe inutiles sunt alteri, haud se-
 cus, quam medicamenta non quævis quibusli-
 bet hominibus conveniunt, ut ut ejusdem se-
 xus, ætatis & nationis sint. Et revera transla-
 to Constantinopoli Romano Imperio, quid sibi
 simile in magistratibus & provinciarum recto-
 ribus mansit, nisi solum nomen & titulus?
 Inspiciantur leges Justiniani, sive *Codicis*, sive
Novellarum, ad magistratus attinentes, fiat-
 que judicium, ecquænam similitudo sit inter
 hos, & eos, qui sub prioribus Romanorum
 Imperatoribus fuerunt. Nihilominus nemo
 unquam hominum magis laudavit & extulit
 Jus civile Romanum, quam Justinianus. Quæ-
 ro igitur, si quis Triboniano, qui primum in-
 ter consiliarios ejus locum habuit, proposuis-
 set antiquitatem & autoritatem legum Roma-
 narum, tum fructum & utilitatem ab iis pro-
 fectam, quodque imperium illarum æquitate

(ea enim fama erat) eo creviffet, aut certe tam diu fuffentatum, & in amplitudine ifta confervatum effer; non ille refponfurus fuerit, quemadmodum non omnes Monarchiæ inter fe funt fimiles, ita imperandi rationem non debere ejufdem effer formæ. Perinde ut non quævis lupata cuivis equo conveniunt: quin ea quæ juniore equo apta fuerant, non conveniunt vetulo. Hoc effer, quod antiqui fæpius dixerunt, leges juxta cum populi moribus & conditionibus mutari.

CAP. II.

*Statum Reipubl. Romanæ multum differre a flatu Galliæ, & nihilo fecius ex libris
Justiniani non poffe addifci.*

CUM hæc ita fint, cumque tale in genere fit jus publicum Justiniani, infpiciamus nunc, quid Galliæ noftræ prodeffe poffit follicita investigatio & cognitio magistratuum Romanorum, five libertatem, five principatum confideremus: in tanta præfertim Galliæ noftræ, & Romanorum reip. differentia. Atque fi diftinctius agere libet, videamus modo differentiam, quæ inter patricos & plebejos fuit. Nam in fola hac differentia conditionis & qualitatis perfonarum omnis ftatus publicus latebat: feu fummos magistratus, honores, & munera refpiciamus, feu comitia, au-
guria,

guria, auspicia & sacrificia, seu infinitas res alias, quibus patricii soli fruebantur, reliquis plane exclusis. Uno verbo, his duabus qualitatibus, & differentiis personarum, tanquam duobus cardinibus sustinebatur ac vertebaratur status reip. Romanæ. Sed hac vice de eo statu loquamur, cujus mentio facta est in libris Justiniani: quem triplicem esse omnes norunt. Durante democratia Consules, prætores, ædiles, proconsules erant, de quorum officio & administratione tam parum nobis constat, ut amatores bonarum literarum id singulari tristitia & querelis prosequantur. Nam reliquum nobis nihil est, præter parva quædam segmenta, & particulas: quemadmodum si quis nobis exponere velit artificium formamque antiquæ istius Argus, e pauculis quæ inde extarent fragmentis. Etiam de principatu nonnulla sunt reliqua, veluti quæ ad potestatem & majestatem Imperatoris pertinent, de fisco & ærario regio, de rescriptis, de mandatis aut constitutionibus, de administrationibus provinciarum. Sed in omnibus his ingens est varietas & inconstantia. Nam administratio ex libidine hujus aut illius principis mutabatur; qui interdum egregii Imperatores erant, haud raro crudeles tyranni, nonnumquam foeda & abominanda monstra. Tum reliquæ hujus juris adeo leves & minutæ sunt, ut nullum in iis momentum ponere liceat. Restant tempora Justiniani,

ni, & quæ de iis satis copiose sunt consignata. Consideremus hic, an ullo modo leges adeo variæ statui hujus regni possint accomodari. Etenim si studium librorum Justiniani utile est, oportet fructum inde aliquem ad usum vitæ & publici boni pervenire. Quod attinet leges in democratia & libertate populari conditas, quid de iis sperare licet, cum status & forma democratix regno plane sit contraria? Exemplo nobis sit officium Consulium. Munus eorum erat, una cum Senatu Reip. negotia administrare, audire legatos nationum exterarum, querelas provinciarum accipere, vectigalia & quæstores observare. Omnia hæc hodie privato, quod vocant, Regis consilio expediuntur. Quid causæ est, cur adeo sollicitè discamus & evolvamus leges ad Consulatum, aut alios in Rep. Romana magistratus pertinentes, quæ nec recipi nec ad usum conferri in hoc regno possunt. Quod attinet statum qui sub Imperatoribus fuit, idem fere de eo dicendum est. Nam etsi Monarchia obtinebat, non secus atque nunc in Gallia, forma tamen plane diversa erat: quodque amplius est, forma imperii non eadem semper mansit, sed inde a primis Imperatoribus, mutationibus fuit obnoxia, idque auctum est translato Constantino-polim imperio. Exempli loco sumamus statum, de quo libri Justiniani loquuntur. Consulibus ibi fit mentio, qui si antiquos species,

nihil

nihil nisi nomen retinebat: adde Præfectum urbi, Præfectum Augustalem, Procuratorem Cæsaris, Præsidem aut Proconsulem provincie, eorumve legatos, aut vicem obtinentes, Præfectum prætorio Africæ, Magistrum militum, Magistrum officiorum, Comitem sacrarum largitionum, Comitem rerum privatarum, Comitem sacri patrimonii, Comitem Orientis: huc refer rectorem Pannoniæ, Pisi-diæ, Armeniæ, Thraciæ, Lycaoniæ, Paphlagoniæ, Cappadociæ, Arabiæ, Palestinæ, Siciliae, Cariæ, Cypriæ, Scythiæ. Quis eum non judicet hominem male de mente constitutum, qui vitam & ætatem omnem in excutiendis talium magistratuum officiis, instructionibus & notitiis collocaret, ut ea ad Galliam nostram accommodaret, cum tamen nos ingenio & moribus ab istis nationibus adeo simus separati? Paucis dicam. Si hominem juvenem ad inserviendum aliquando reip. Gallicæ præparamus, consideremus, cui ex duobus studiis applicare se potius debeat, utrum ut magistratus Romanos & Constantinopolitanos, an ut ministros coronæ, & judiciorum hujus regni cognoscat: exempli causa, ut intelligat jus majestatis regiæ, potestatem & autoritatem trium statuum, jus Regiæ, Delphini, fratrum Regis & eorum Appannagii, Principum, bastardorum Regis & ipsius fratrum, Constabilis, Parium, Marescallorum.

Fran-

Franciæ, Magistri regii cubiculi, Admiralli, Ducum, Comitum, Vice-comitum, Vicariorum, Baronum: item Thesauriorum Franciæ, Præfeſtorum fiſci, & rationum: in re judicaria jus Cancellarii, privati conſilii, magiſtrorum ſupplicum libellorum, Parlamenti, Balliſtorum, Senefcallorum. Quod ſi quis dicat, debere juvenes non modo ſuæ gentis legum & ſtatutorum gnaros eſſe, ſed aliorum quoque; quis neſcit, quod ad Romanos magiſtratus attinet, plus uno anno, ex leſtione Græcorum & Latinorum hiftoricorum atque id longe majore cum delectatione & ſuavitate, quam totis ſex annis ex his fragmentis & centonibus, qui in libris Juſtiniani ſuperſunt, poſſe cognoſci? Recordemur quinam illi ſint, qui ſuperioribus annis tot præſtantes libros de antiquitatibus Rom. ſcripſerunt, quo liqueret forma iſtius reiſ. ejuſque magiſtratum: e magno iſtorum numero non tres nominare poſſis, qui Jcti laudem affectaverint. Siquis ait, inter eos Jctus eſt, toto libro vix tres ab eo leges citatas videas: libri quippe Juſtiniani propemodum vacui ſunt ab omni doctrina ad notitiam reiſ. Rom. pertinente. Prætereacelandumne eſt, quod experientia magno cum pudore & ignominia noſtra nobis demonſtrat? ſcilicet nullos eſſe juvenes omnis hiftoriæ, ſeu exteriæ, ſeu Galliciæ magis ignaros, quam eos, qui ex Univerſitatibus redeunt. Si de quatuor

monarchiis eos perconteris, respondebunt de *quarta Trebellianica*. Si de jure Consulis Rom. quæras, sic respondebunt: consules & seorsum singuli manumittunt: sed non potest is qui apud alterum nomina ediderit, apud alterum manumittere. Ecce propemodum omnia, quæ hac de re pulchris pandectarum libris sunt consignata. Uno verbo: quod ad historiam veri imperii Rom. spectat (id enim nos a spurio illo, cujus sedes Constantinopoli fuit, separamus) certum est, ex uno libro *Livii*, *Svetonii*, aut *Taciti* plus intelligi, quam ex quinque magnis voluminibus Justiniani, atque millies majore cum voluptate & oblectatione. De Constantinopolitano imperio (dicta est ea civitas nova Roma) confiteor, apparere hinc inde vestigia quædam & signa, præcipue in tribus postremis libris Codicis, sed ita parva & disjecta, ut omnium judicio trium partium duas divinando assequi oporteat. Imo tantum abest, ut ex tribus istis Codicis libris cognosci possit status declinantis imperii Romani, ut impossibile sit eos intelligere, nisi historicorum lectione præviam status notitiam acquisiveris: tales sunt *Julius Capitolinus*, *Vopiscus*, *Ammianus*, *Procopius*, *Zonaras*, & iis similes, ut plane ridiculum sit, libros Justiniani historię gratia legendos dicere. Nam contra necesse est historiam nosse, ut libros istos intelligas, neque vel sic difficultate res carebit,

carebit, & sæpius conjecturis, quam certis rationibus erit utendum. Et certe stultitia est, juventutem historiæ causa in istas legum Universitates amandare: tum experientia probat, nihilo instructiores eos redire, quam profecti fuerant. Quare sic colligo, ex his duabus rebus clare apparere, quam parum utilitatis ad juventutem nostram ex studio librorum Justiniani perveniat. Primum enim, Remp. quod attinet, notitia status Romani Galliæ regimini inservire non potest, cum formæ utriusque Reip. nulla ex parte sibi sint similes. Secundo, hæc notitia ex libris Justiniani non potest acquiri, quibus nulla accurata disquisitio de statu libertatis popularis, aut de statu principatus vere Romani, aut denique Constantinopolitani continetur. Quin potius in iis acervus est multarum particularum & diversorum frustorum, ex qualibet trium istarum formarum, adeo ruditer collatus, ut non modo ante hac nemo ea perceperit, sed jam quoque, postquam restitutæ sunt bonæ literæ, non nisi tertia pars intelligi possit, utut Græcorum & Latinorum historicorum lectio præcesserit.

CAP. III.

*De jure personarum ejusdemque differentiae
causa.*

TEmpus nunc est, ut aliam juris civilis partem tractemus, quae commodum cujusque privatum concernit: qua in re antiquam & ab omnibus receptam partitionem sequemur, de statu personarum, de rerum qualitate, & acquirendo ipsarum dominio, & denique de actionibus. Personarum divisio prima & generalis olim erat, quod quidam essent liberi, quidam servi, liberorum alii per se liberi erant, & vocabantur ingenui, alii per accidens, qui liberti appellabantur. Horum porro jura inter se necessario differebant. Circa hæc antiqui Jurisconsulti (quorum libros & commentarios se nobis tradidisse Justinianus jactat) de jure libertatis & manumissionis disputarunt: quando libertinus se civem Romanum in universum, aut ex parte dicere posset, quando civis Romanus esset, aut Latinus, aut Dedititius; quo in loco magistratus libertatem dare posset, pro tribunali, an in via, aut in cubiculo suo, aut in balneo: an legatus Proconsulis provinciam administrans libertatem dare posset: quali modo, quo tempore, quo loco, quo numero, qua in causa. Præterea disputarunt de jure & autoritate, quam domini retinebant servo
manu-

manumisso ; quod jus patronatus nominabant idque cernebatur in certis quibusdam operis & officiis quæ libertus patrono præstabat. Primam hanc distinctionem alia excipiebat Statui Galliæ nostræ nihilo convenientior : alios civium Rom. esse patresfamilias, alios filiosfam. Jus patrûm erat, habere filios subiectiores quam mancipia : quod *Dionys. Halicar.* diserte testatur. Etenim patri licebat filio eripere, quicquid is corporis sui labore acquisiverat, idque suo arbitrio consumere, pignori dare filium, vendere, occidere : quin ter eum vendere jus erat. Verum est desisse tandem hoc jus observari : sed nunquam expresse ei derogatum est, modus tantum inventus est, veritatem fictione commutandi. Nam pater filium in libertatem daturus, ter eum imaginarie vendebat, atque iste actus Emancipatio appellabatur, quæ id poterat, ut miser ille emancipatus nec sibi, nec alteri per eam quicquam acquireret, sed a familia, & stirpe patris dejectus, non plus juris in ea retineret, quam aut spurius, aut alienus. Est autem verisimile, infinitam hanc potestatem innixam fuisse prævæ, barbaræ & detestandæ sive legi sive consuetudini, qua infantes recens natos pro libitu aut suffocabant, aut strangulabant, aut etiam tamquam derelictos projiciebant, quot ipsis erat exponere.

De

De qua: plusquam bruta, consuetudine præter libros paganorum, qui de illa pleni sunt, nihil relatum velim, nisi querelas *Tertulliani ex Apologia contra Gentiles*, & *Lactantii Firmiani lib. 6. div. Instit. c. 20*. Circa hunc igitur modum alienandi liberos suos Jcti disputabant, essetne emancipatio coram magistratu competente facta, suo tempore & loco, adhibitis quæ requirebantur sollemnitatibus. Huc pertinet materia adoptionum & adrogationum, quibus Romanos mire usos fuisse constat, eos præsertim qui matrimonia averfabantur, quorum numerus adeo magnus fuit, ut tandem præmia, honores, & emolumenta iis fuerint proponenda, qui uxores ducerent: cujus rei indicium sat certum præbet *Lex Papia Popæa de maritandis ordinibus*. Sed hæc quocumque modo se habeant, Jctorum disputatio erat, an adoptio adhibitis sollemnitatibus facta esset, an coram competente magistratu, quæ differentia esset inter adoptionem & adrogationem, quo casu pupillus posset adoptari, quod jus successione filius adoptatus haberet, qua cautione, aut satisfatione adoptio fieri deberet, possetne cœlebs, aut castratus, aut surdus, aut mutus, aut mulier adoptare. Quæ res universæ tot asperas & spinosas inter veteres Jctos disputationes moverunt, ut in contrarias sententias (sicut in aliis quoque

capitibus) discesserint. Ad matrimonia quod spectat, duo eorum genera agnoscit jus vetus Romanorum, quorum unum coemptione fiebat, ementibus se invicem viro atque uxore, eratque uxor in potestate viri, ita ut in successione tantundem juris haberet, quantum liberi naturales: alterum erat ex usu, vel potius experimenti causa, ubi intra annum discedere licebat, sine ullo pudore aut impedimento. Hæc a Christianis Imperatoribus abolita esse liquet: sed ego subtiles nostros doctores judices facio an non libri Pandectarum, & pars Codicis disputationes & controversias hujusmodi contineat, quæ intelligi nequeunt non cognitis his priscorum Romanorum moribus. De tutelari materia sic judicandum est, nihil de personis tradi, cujus major in Gallia usus sit quam superiorum, nihilominus tertia disputationum pars supervacua est: ut de tutoribus ex lege Julia, Attilia, Titia, Junia, de fiduciaria, & patronorum tutela. Ecce tibi tamquam compendio, quæ de statu & conditione personarum dici possunt; atque his rebus libri omnes Triboniani superstruati sunt. Consideremus nunc, quid utilitatis juventuti nostræ afferre possit ingens & continuus ille labor, qui huic juris parti addiscendæ infumendus est, simulque inspiciamus statum & conditionem personarum; quæ
 hodie

hodie obtinet in Gallia, quam scire non modo utile est Reip. sed omnino necessarium cuivis homini, qui inibi vivere vult, & negotiis intervenire. Prima apud nos est generalis divisio, quod alii nobiles sunt, alii plebeji, estque suum jus singulis speciebus. Horum usus in omnibus causis multum momenti habet, neque tamen libri Triboniani quicquam de iis loquuntur. Patriciorum & plebejorum nomina (quæ quam vim habuerint, antea commemoravimus) nihil habere quod his comparari possit, constat. Quin nec mentio eorum fit in libris Triboniani. Deinde aliam distinctionem habemus, ut quidam sint domini feudi, quidam vasalli; adde Castellanos, eosque qui habent merum & mixtum imperium, quive minus, quique sunt prædiorum domini. Alia est distinctio eorum, qui sunt liberæ, quive servilis conditionis: quæ prorsus separata est ab illa veterum Romanorum. Servilis autem conditionis hominum aliis pro libitu tributum injungitur, alii certum solvunt, alii manus mortuæ sunt, alii matrimonii libertatem non habent. Alia etiam divisio est, quod quidam naturales subditi Regis sunt: quidam beneficiario jure, sive Albini. Item alia, quod quidam barstardi sunt, quidam scortis nati. Et in materia tutelari quidam sunt custodes, quidam legitimi, & in cu-

stodibus quandoque nobilibus, quandoque civilis est custodia: quæ res longe absunt a disciplina Triboniani. Et illegitimos quod attinet (de quorum jure & conditione pleni sunt statutorum scriptores) verum est, late & fufe de iis dictum esse in libris Justiniani, sed ita ut ipse sibi contradicat, tum longe aliter omnia quam in Gallia usus est. Contradictionum causa est, quod novellis Justiniani constitutionibus eversa sunt, quæ in Pandectis præcepta & instituta continebantur. Antiquitus enim quinque illegitimorum liberorum erant genera, nati ex concubina, nati ex publico scorto, nati ex vidua vel puella honestæ vitæ, nati ex adulterio, & denique nati ex incesto concubitu. Justinianus novissimis constitutionibus quatuor postrema genera sustulit & abolevit, nec alios, nisi natos ex concubina jus successionis parentum habere voluit; Concubinas vero eas demum esse voluit, quæ domi non ut uxores haberentur, idque sub expresso nomine concubinæ; cujus rei initium fuit ab Imperatore *Constantino*. Porro solos hoc genus illegitimos legitimationis capaces esse voluit, cujus hæc vis esset, ut patre intestato defuncto legitimatus filius partem suam æque caperet, atque reliqui liberi, possetque hæres institui a patre, modo ne major ei pars quam reliquis tribueretur.

Legantur

Legantur jam statutorum Gallicorum scriptores, ut appareat, quid doctrina ipsorum & Justiniani commune habeat, fiatque iudicium, quid iuventus Gallica iis debeat, qui ipsis duces sunt ad tempus iis in rebus ponendum, quæ neque utilitatem habent, neque usum in vita, suntque, ut ait Justinianus, nil nisi antiquæ fabulæ. Id namque perinde est, ac si Sacerdotes & Monachi novitios suos ideo doceant in supplicationibus solennibus saltare, quod Salii Romani id olim facere consueverint. Hæc igitur dicta sint circa primam instituti sermonis partem, de statu & conditione personarum.

CAP. IV.

De natura & qualitate rerum, ejusdem illius differentia causa.

TRanſeamus nunc ad secundam argumenti nostri partem, de natura & qualitate rerum quæ sunt in commercio, deque legitimis modis transferendi dominium. Primum divisio ista rerum mancipi & nec mancipi, cujus magna vis magnumque momentum erat inter cives Romanos, dubium non est, quin ab ipsis sit inventa, tanquam præcipuum aliquod jus & prærogativa civitatis Romanæ, præ aliis vicinis & fœderatis. Quare cum jus civitatis omnibus Imperii Romani

Romani subditis ab Imperatore *Antonino* concessum esset, cumque Imperium Romanum sede sua motum in Græciam migrasset, Imperator Justinianus non potuit non delere & extinguere memoriam hujus distinctionis. Pandectas tamen sine illa distinctione intelligere celeberrimorum nostri ævi doctorum judicio res est impossibilis. Idem accidit in alia divisione & differentia modorum acquirendi dominium, qui appellantur jure Quiritum, & in bonis: quam distinctionem cum pragmatici Græculi sua lingua exprimere vellent, duas dominiorum & proprietatis species effinxerunt, ut aliud esset dominium Quiritiarium, aliud Bonitarium. Hoc jus Quiritiarium, quod aperte nihil erat, nisi prærogativa civitatis Romanæ, tribus modis acquirebatur, quorum primus erat Mancipatio, quæ fuit emptionis forma, cum adhibebatur libra, cujus in una lance ponebatur res vindicata, aut ejus pars, in altera æris nonnihil, aut (quod postremis temporibus fiebat) moneta argentea, qua ferire aut percutere lancem oportebat, prolata certa verborum formula, quam referre nihil attinet. Hic autem modus emptionis & usitatissimus erat, & maxime firmus, adeo ut res sic vendita nec evinci, nec avocari posset, atque venditor eventui & evictioni respondere tenebatur. Alter modus
 acqui-

acquirendi jure Quiritium, scilicet in jure cessio, coram magistratu expediebatur, quum is qui acquirebat certis quibusdam verbis utebatur, & rem ex jure Quiritium suam esse declarabat. Deinde posteaquam hic vindicaverat, Prætor interrogabat eum qui ce-
debat, an contra vindicaret: quo negante aut tacente tunc ei qui vindicaverat eam addicebat, idque Legis actio vocabatur. Tertius acquirendi Jure Quiritium modus erat per usucapionem, hoc est per acquisitionem usu & possessione aliqua factam, rerum mobilium anno, immobilium biennio. Sed Imperator Justinianus pro uno anno tres, pro biennio decem inter præsentem, viginti inter absentes constituit. Denique insignis hæc civium Romanorum prærogativa, modusque acquirendi ipsorum proprius, qui tam sollicitè quingentos annos & amplius conservatus erat, a Justiniano Imperatore ridiculus judicatus, & constitutione ipsius abolitus est. *l. un. C. de nudo jure Quirit.* Fatentur tamen celeberrimi quique doctores, Pandectas sine hac cognitione nullo modo posse intelligi. Unde in promptu est judicare de miseria, & infelicitate hujus studii, quod nonnulli tantopere exornant, & commendant, tanquam jus Civile Romanorum; cum tamen præcipua, maximeque solennia capita & observationes ejus disciplinæ evanuerint, utpote

utpote suppressæ & abollæ ab Imperatoribus Constantinopolitanis, & imprimis a Justiniano. Age jam, sit excellens aliquod ingenium in Gallia, quod magno & continuo labore harum rerum notitiam sibi quæserit, easque non minus exacte teneat, quam Cato, aut Scævola, aut Manilius, veniatque ille sola hac scientia instructus in palatium, aut quodvis hujus regni judicium: quis nescit eum teque novitium & peregrinum fore, quam si in orbem novum, & Americæ solitudines venisset. Nam isthuc nihil crepari audiet, nisi *d' héritages cottiers, ou surcottiers, des droits seigneuriaux, de justice directe, censive, reconnaissance, & his similia*, quæ ipsi tam nova & inexpectata videbuntur, quam si nunquam de jure aut de Rep. quicquam audivisset. Hi ergo, quibus juventutis Galliæ commodum cordi est, considerent nunc, quod ex duobus his studiis sit utilius; videlicet quod in rebus quotidianis versatur, ut respondere possint cum quid ex ipsis quæretur, an illud quod eas res tractat, quæ non magis in usu sunt, quam mores priscorum nostrorum Druidum, quæque non nisi per conjecturas & hariolationes intelligi possunt, easque ita incertas, ut nec tres ex peritissimis inveniantur, qui idem sentiant. Veniamus nunc ad aliam divisionem acquisitionis rerum singularum, aut

aut per universitatem . Acquisitionis per universitatem princeps modus erat hæreditas.

CAP. V.

Mira varietas juris succedendi.

DUæ sunt successiones, legitima & testamentaria. Quod ad legitimam attinet, nullam esse puto materiam in libris Justiniani quæ infelicitatem & exiguum hujus studii fructum clarius ostendat. Antiqua XII. tabularum Lex jubebat, ut in hæreditatem defuncti primo loco succederent liberi, sed si solum, qui in patria potestate essent retenti; post hos succedebant agnati, hoc est cognati defuncto per virilem sexum conjuncti, (quippe qui nomen defuncti ferrent) eo sine ut familiæ conservarentur. Hoc pacto emancipati, nec ulli per fœminas descendentes (quippe qui nomen defuncti amisissent) ad hæreditatem defuncti admittebantur. Ita exclusis liberis præferebantur agnati, nomen defuncti habentes, quantumvis sexto etiam gradu remoti. Hæc lex in emancipatis quamquam tempore satis longo observata, tamen juri naturæ adversari visa est, edixitque Prætor, ut emancipati ad successionem admitterentur una cum illis qui essent in potestate. De descendantibus per fœminas Justinianus diserte profitetur, sibi eam legem videri

videri naturæ contrariam. Ab aliis quoque Imperatoribus correcta est, qui constituerunt, ut hujusmodi liberi succederent amissa tantum tertia hæreditatis parte, quæ illis cederet, qui nomen defuncti ferrent. Sed Justinianus constituit, ut sine ulla differentia admitterentur, perinde ut reliqui. Hæc circa successionem patrum obtinent. Ad successionem matrum Lex XII. tabularum non magis admittebat liberos, quam ad horum successionem Matres. Postea Edicto prætoris constitutum est, ut matribus locus esset in liberorum successione, modo hi sine suis hæredibus decederent, nec alio quam in cognatorum ordine post agnatos matres vocarentur. Post Imperator *Claudius* edixit, ut in solatium liberorum amissorum illis matres succederent. Hoc mutatum est Senatusconsulto Tertulliano, quod Imperatoris *Hadriani* autoritate conditum est, ex quo mater ingenua trium, aut libertina quatuor liberorum parens iis succederet. Supervenit lex *Justiniani* quæ disposuit, ut mater cujuscunque conditionis integram liberorum hæreditatem auferret: nisi sorores defuncti superstites essent, quas dimidiam partem ferre iussit, aut fratres, quo casu hæreditatem æqualibus partibus dividi voluit. Liberis Senatus autoritate Imperatoris *Marci* successionem matrum concessit. Hoc ab initio in liberis
 primi

primi gradus constitutum est, donec edictis posteriorum Imperatorum ultiores etiam descendentes jus succedendi obtinuerunt. En tibi pulchram certitudinem & stabilitatem doctrinæ, quæ libris Justiniani de jure successione directæ continetur, quam considerari ab iis velim quibus semper in ore est sapientia, excellentia, dignitas juris Romani: ut cum merces suas satis laudaverint, & commendaverint vitrum pro adamante, aut Unione Indico nobis obtrudere ne sperent. Accedamus nunc ad successionem transversalium, in qua quod fratres, sorores, patruos, materteras, aliasque personas ejusdem cum defuncto sanguinis & nominis attinet, quos agnatos dicimus, iis Lex XII. tabularum successionem defunctorum ita tamquam propriam addiderat, ut fœminæ masculique indifferenter & æqualiter hæreditatem participarent. Deinde aliæ leges supervenerant, quæ masculis adeo favebant, utpote qui bello & Reip. administrandæ utiles essent, ut fœminæ jam non amplius admitterentur: ita ut tu quidem filiæ fratris tui, & filiæ patruï, & materteræ succederes, illæ autem ad hæreditatem tuam non admitterentur. Demum ab Imperatore Justiniano duodecim tabularum Lex restituta est, obtinuitque, ut ejusmodi respectu sexus non habito, quisque ad hæreditatem defuncti cognati admitteretur.

Quid

Quid firmum aut stabile in tota hac juris parte reperitur? Porro facile esset persequi hoc argumentum, aliasque incertitudines & varietates Justinianeï juris monstrare; sed cum videam quam ignobilis hæc sit opera, vereor ne jam plus satis verborum fecerim. Adde quod ex iis quæ dicta jam sunt haud difficile est judicare, quænam sit stabilitas talium legum, quæque felicitas studii earum & disciplinæ: dum loco trium, quatuorve brevium articulorum quibus universa directæ & transversalis successionis lex comprehendi poterat (qui antiquis Græcis & Romanis mos erat) mens nunc fatiganda est in per-noscenda prolixa hac enarratione antiquissimarum Legum, quæ hinc inde dispersæ tot subtilitatibus & spinosis quæstionibus involvuntur, ut nulli rei serviant, nisi torquendis miserorum studiosorum animis. Sed aliud majus infortunium est, quod cum bene desudaveris, invenies maximam Galliæ partem, legibus & usu successionum omnino differentem, imprimis quod matres attinet, Rex noster non ita pridem Edicto suo Senatusconsultum Tertullianum expresse abrogavit. Transeamus nunc ad testamentorum materiam, ubi primo loco considerari velim, quid nobis de jure civili Romano sit reliquum, sive in ea testamentorum forma quæ habet per mancipationem, adhibita libris,

iisque

iisque solennibus, quas ante memoravimus, sive in iis quæ scripta, vel nuncupativa vocabantur, quæ fiebant certa verborum formula, quæ tam stricte esset observanda, ut exigua quævis omissio omne mysterium turbaret. Utar testimonio *Ulpiani* ex Institutionibus ipsius sumpto: Hæres institui potest his verbis, Titius hæres esto, Titius hæres sit, Titium hæredem esse jubeo. Illa autem institutio, hæredem instituo, hæredem facio, plerisque improbata est. Præterea statim initio testamenti hæredis institutionem fieri oportebat, si legatum institutionibus esset interjectum, de tota re actum erat: Utrumque suis formulis sustinebatur. Verum est, hoc omne a *Constantino* & *Justiniano* esse mutatum, idque haud injuria: nam translato in Græciam imperio iniquum fuisset Græcos Latinorum formulis adstringere. Interim sic res est: tot disputationibus refertæ sunt Pandectæ, ut sine his antiquitatibus intelligi nullo modo possint. Ut ut autem sit, haud difficulter omnes fatebuntur, in maxima regni hujus parte nec libertatem, nec solennitatem testamenta faciendi, ac constituendi de bonis suis per ultimam voluntatem, esse receptam: quin obtinet, ut defuncto aliquo bona ipsius ad eum redeant, ad quem jure naturali pertinent. Est ea res tum juri divino, ac naturali

rali æquitati conveniens, tum aptissima præ-
 scindendis controversiis & litibus: quando-
 quidem omnes pragmatici fatentur, quod
 materia testamentaria sit fons & nutricula
 maximæ litium partis, captionumque quæ
 istic fiunt, ubi jus civile viget. Certe Ale-
 xander in præfat. ad *Tit. de vulg. & pup.
 substit.* Raphaelem Cumanum refert ex ore
 ipsius Baldi audivisse, quod ex sola sub-
 titutionum materia lucratus esset quindecim
 millia ducatorum: tum hæc verba subjun-
 git, *ideo advertatis.* Hoc loco repetenda
 est legatorum testamento relictorum mate-
 ria, quæ Romani, juxta diversas quibus
 utebantur formulas, alia per vindicationem,
 alia per damnationem, alia sinendi modo,
 alia per præceptionem, appellabant. Horum
 autem singula suum jus, suasque propieta-
 tes habebant, secundum quas Latini Juris-
 consulti & scripserunt, & disputarunt, &
 interrogantibus responderunt. Supervenit Ju-
 stinianus, qui uno styli ductu & nomen &
 observationem hujusmodi solennitatum sic
 abolevit, ut interim ingens quæstionum &
 disputationum copia ex antiquis Juriscon-
 sultis maneat reliqua, quæ sola isthac diversi-
 tate, quam diximus, nituntur, in quibus
 percipiendis juvenes ingenium fatigent oportet:
 & vix tamen divinare licet, ad quam e
 quatuor istis speciebus disputatio sit referenda.

Non

Non dico nunc de tot aliis rebus ad testamentariam materiam spectantibus, veluti decernenda, aut adeunda hæreditate, de rebus caducis, de solennitatibus quæ in acquirenda hæreditate exiguntur, quæ omnes a Justiniano sunt abolitæ: ut jure possis dicere, tertiam materiæ testamentariæ partem non antiqui juris Romani esse, sed a sola Justiniani inventione. Eorum vero quæ a Justiniano inventa sunt, nec dimidia pars in hoc regno in usu mansit.

CAP. VI.

De fideicommissis & de jure accrescendi.

IN hoc autem testamentario sermone fideicommissorum non oblivisci oportet, in iis enim inter cætera inconstantia & varietas juris Justinianeus evidentissime spectatur. Sciunt omnes fideicommissa ab initio nihil aliud fuisse, quam dolum & calliditatem ad fraudandam legem, & ad devolvendum astute bona defuncti ad eos, quibus directe relinquere non licebat: quales erant deportati, proscripsi, aut alias quavis de causa incapaces. Testator enim adhibitis solennitatibus declarabat, se ei directe bona sua relinquere, qui ea capere poterat: sed clam eundem rogabat, ut sic ea collocaret, quemadmodum inter ipsos convenisset. Fideicommissa
namque

namque appellata sunt, quod obligandi vim non haberent, sed sola integritate, fide & amicitia ejus consisterent, cui commissum erat, ut in alium accepta transferret, atque hoc illud est, quod Hieronymus ait in quadam ad Nepotianum Epistola, *per fideicommissa legibus illudimus*. Cæsar Augustus vero sub initia imperii *aut gratia personarum motus* (uti textus ait) *aut quia per ipsius salutem rogatus hæres diceretur, jussit consulibus autoritatem suam interponere, & jus litigantibus dicere, quemadmodum ipsis æquius videretur*. Hic mos cum inter cives Romanos auctus esset, successu temporis fideicommissa vim & potestatem obligationis acceperant. Tandem Imperator Justinianus jus & potestatem eis parem cum legatis testamento relictis tribuit, statuitque ut nulla inter legata & fideicommissa esset differentia. Unde factum est, ut tot eximiæ & subtiles antiquorum Jurisconsultorum disputationes, quæ legatorum & fideicommissorum differentia nitentur, inutiles & frivolæ redderentur. Et certe res mira & incredibilis est, quemadmodum Justinianus fideicommissa præter omnes reliquas obligationum species juerit & approbaverit, constituens, ut etiam si nec testes, nec scripta adsint testimonia, ex nudo tamen actoris juramento, affirmantis fidei hæredis commissum esse, hæres necesse haberet
 jurare:

jurare: quod si recusaret pro confesso, & convicto haberetur. Quæ *Justiniani* voluntas originem habuit ex Rescripto quodam *Diocletiani* & *Maximiani* infamium & abominabilium tyrannorum, qui ut aulico cuidam suo gratificarentur, constituerant, ut fidei commissum simplici epistola, aut libello, aut signo, aut capitis nutu sine verbis valeret, & obligandi vim haberet. Omitto quod isti nomine tenus hæredi, ne commodo successionis omnino privaretur, permissum est lege (de Scto Trebelliano loquimur) quartam hæreditatis partem retinere. Inde ob deductionem seu detractionem hujus quartæ, itemque supputationem, imputationem, attributionem & compensationem, quæ circa eam, occurrebant, tot disputationes contentionesque & nostrorum, & antiquorum Jurisconsultorum ortæ sunt (quarum tamen nullus usus est in duabus tertiis hujus regni partibus) ut ea me commemorare jam pudeat. Antequam vero finem faciam hujus testamentarii sermonis, e re fuerit, uno verbo attingere materiam quæ vulgo appellatur de Jure accrescendi, in qua vix credibile est, quam vehementer ante hac Doctores depugnaverint, quamque etiamnum hodie decertent, tamquam in omnium asperrima & intricatissima. Certum tamen est, omnes eorum tragedias non nisi quæstionibus quibusdam,

Grammaticis deberi, & quidem tribus hīs particulis five conjunctionibus &, que, cum: quod apparet ex *L. Triplici. 142. de V. S. & L. Re conjuncti 88. ff. de legat. 3.* Ubi disputatio est, primum sine differentia inter has tres propositiones: Titius & Mævius hæredes sunt; Titius cum Mævio hæredes sunt, Titius Mæviusque hæredes sunt. Secundo disputatio est, an conjunctio realis a testatore facta sine istis tribus syllabis habeat eandem vim, ac si per illas facta esset: exempli gratia, Lucius Titius, P. Mævius hæredes sunt. Item sit ne differentia inter has duas dispositiones: Titio & Mævio singulos servos do lego: &, Titio servum do lego, Mævio alterum servum do lego. *L. hujusmodi 84. §. quibus ita. de legat. 1.* Item de hac dispositione: Mævio fundi partem, dimidiam, Sejo partem dimidiam lego: eundem fundum Titio lego. *L. Mævio. 41. de legat. 2.* Ecce tibi ne quid dissimulemus, omnem prope disputationem horribilis istus materiæ, in qua tot magni & sapientes Doctores noctes diesque animum & intellectum fatigant, & de qua recens adhuc tam laboriose scripserunt duo famosissimi & celeberrimi in nostra Gallia Viri, *Franciscus Duarenus & Antonius Goveanus.* Quorum libri de hac materia scripti & vulgati plane referti sunt istiusmodi quæstionibus quæ melius decerent

decerent bonum Grammaticum, quam Philosophum politicum de ratione & æquitate loquentem, qualis esse debet Jurisconsultus. Atque hoc loco factum *Goveani* notandum est, qui in publicum edito libro, de quo diximus, postquam *Duarenus* item de ea re scripserat, sed prorsus aliter quam ipse, *Goveanus* post decennium circiter librum suum retractavit, his verbis in præfatione operis usus: *Sententiam hujus legis ut ante me fortasse nemo, ita neque ante hunc diem ego intellexi.*

CAP. VII.

De obligationibus, & præcipue de stipulationibus.

UT redeam ad institutum, & sermonem de rebus, modisque eas acquirendi prosequar, dicendum nunc nobis de obligationibus. Ex quatuor igitur obligationum generibus, quæ Romani olim habebant, quorum nomina erant *Re, Verbis, Literis, Consensu*, nobis non nisi duas, primam & postremam, reliquas esse invenio. Nam verborum obligationem quod attinet, dubium non est inde sic nominatam, quod certis interrogationum & responsionum formulis confisteret, quarum pronuntiatione civis Romanus captus & obligatus tenebatur: Sed si in

proloquendo lapsus quis esset, utcumque verbis clarissimis, & omnium maxime propriis, qualia vel ipse Cicero adhiberet, usus esset, omne hoc sacrum profanatum erat. Atque hac de re libelli erant vulgati, quos Jurisconsulti longe excellentissimi & celeberrimi composuerant, iique publice sic probati & recepti erant, ut sinu eos singuli circumferrent, adeoque ipsi etiam rustici, qui sine his formulis nec ovem nec vitulum emere voluissent. Quod intelligi potest ex *Varron. Lib. 2. de Re rustica. Eos* (verba sunt Varro- nis de bobus loquentis) *cum emimus domi- tos, stipulamur sic, illosce boves sanos esse, noxisque solutos prestari. Cum emimus indomi- tos sic, illosce juvencos sanos recte, aequo pecore sanos esse, noxisque solutos prestari spondeſne.* Post addit: *Paulo verbosius hac qui Manilii actiones sequuntur lanii, qui ad cultrum bovem emunt: At qui ad altaria, hostiae sanitatem non solent stipulari.* Hic declarat Varro fuisse suo tempore libellos a Manilio magno & celebri Jurisconsulto com- positos, qui stipulationum formulas conti- nebant, quibus lanii utebantur in emendis bobus, quos in macello venderent eosque libellos ad usum in marsupio portabant. Alio etiam loco sic scriptum est: *De emptione aliter dico atque fit: Quod capras sanas sanus nemo dixerit: nunquam enim sine febris sunt.*
Itaque

Itaque stipulamur paucis exceptis verbis, at Manilius scriptum reliquit sic: Illasce capras hodie recte esse & libere posse, habereque posse licere: Hæc spondesne? Et alibi: Empto equina similis fere ac boum & asinorum, quod eisdem verbis in emptione dominum mutant, ut in Manilii actionibus sunt perscripta. Uno verbo, contractus & conventiones quæ fiebant Romæ, simulque jus quod inde conseqebatur his formulis subiectum erat; quas Cicero tribus quatuorve locis aucupia appellat, innuens miseros contrahentes a Jurisconsultis non aliter capi, quam visco aut decipula aviculas. Porro omnes illæ eximie disputationes priscorum Jurisconsultorum, quæ celebri isto de Verborum obligationibus titulo continentur, quæque ex omni jure omnium subtilissimæ habentur, solis his formulis, & syllabarum in iis interpretationibus superstructæ sunt. Quæro igitur, cum hæ formulæ jam ante tempora Imperatoris Justiniani a Leone sublatae fuerint, neque hodie ullo in usu sint, quid magnopere opus sit animum corpusque iis cognoscendis impendere? Præsertim cum maxima earum pars Gallice exprimi non possit ea præsertim proprietate & pondere, quo a Jurisconsultis sunt prolata. Id ita esse videamus in exemplo satis vulgari, cui Aquilianæ stipulationis nomen fuit: *Quicquid te mihi exqua-*

cumque

cumque causa dare, facere, oportet, oportebit, praesens in diemve, quarum rerum mihi tecum actio, petitio, vel adversus te persecutio est, eritve, quod tu meum habes, tenes, possides: Quanticumque earum rerum res erit, tantam pecuniam stipulatus est Aulus Agerius, spondit Numerius Nigidius: Quod Numerius Nigidius A. Agerio promisit, spondit, id haberetne a se acceptum, Numerius Nigidius A. Agerium rogavit, A. Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit. Agjurgant industriam omnes in Gallia Pragmatici & ingeniosi Advocati, ut hanc formulam probis vocibus Gallicis exprimant, quæque eandem vim & efficaciam habeant cum Latinis: paratus sum multam solvere, si cum honore suo id facient. Nam in minima illa formula, (quæ tamen frequentissima & usitatissima est) *dari spondes*: quibus verbis uti poterunt, cum neque Gallicum verbum *donner*, neque *bailler*, ullo modo huc quadret: tantumdem est de istis verbis *dare facere oportet*, quibus quæ conveniat Gallica non reperiuntur. Nihil dico de differentia & proprietate trium verborum *Habere*, *Tenere*, *Possidere*, quibus in nostra lingua nullus est locus. Idem de istis dicemus: *Habere licere spondes*. Et de istis: *ut mihi ire agere liceat*. Interim Stipulationum differentias non attingo, Prætoriarum, Judicialium, & Com-

& Communium, in quibus intelligendis hodie perfectissimi & eruditissimi Doctores ita animum fatigant, ut confiteantur praxin earum nullam esse, scientiamque ad usum vitæ omnino inutilem. Hoc tantum dicam, cum ab *Imperatore Leone* aliisque Principibus formulæ stipulationum sint abolitæ, qui constituerunt, ut omnes conventiones quibuscumque etiam verbis inclusæ, sint obligatoriæ, error esse videtur, tempus impendere exigendis, examinandisque verbis, particulis & syllabis antiquarum formularum. Testimonii causa non citabo nisi *Paudi* auctoritatem, qui de simplicitate loquens, quæ aliis contractuum & obligationum generibus inerat, sic scribit: *Si in locando, conducendo, vendendo, emendo, ad interrogationem quis non responderit: Si tamen consentitur in id quod responsum est, valet quod actum est, quia hi contractus non tam verbis, quam consensu confirmantur.* Quare si obligatio sine verborum formulis contracta non est stipulatio, nomenque stipulationis sine effectu remansit, quid magnopere opus est impendere ingenium intelligendis tot subtilitatibus, quæ solis his stipulationum formulis & syllabis nituntur? Quid alia ex parte dicemus de obligationibus ex delictis & maleficiis? Nam ubi nunc est pœna, multa, actio, ut forma litigandi, quibus veteres utebantur? præ-
tim

tim cum Justinianus suo jam tempore maximam earum partem aboleverit, quales sunt Actiones furti concepti, furti oblati, furti prohibiti, furti non exhibiti, de damno injuria dato, tum infinitæ similes aliæ leges, quas commemorare longum foret: neque hæc ullum apud nos locum, aut usum inveniunt, non magis quam illæ, quæ ad crimina publica & capitalia pertinebant. Unde in promptu est judicare, quam felicem se juventus existimare possit, quæ in tali studio tempus transigit & consumit. Nam quemadmodum, oculus se conservat ac confirmat colore qui splendore & elegantia ipsum delectat, ita similiter studium ingenii maxime commodum illud est, quod propter commodum, quod hominum vitæ affert, honorem industriæ debitum studioso reddit, ecce jucundum laboris sui fructum.

CAP. VIII.

De actionibus, & formulis litigandi.

Videmur hætenus sufficienter esse locuti de Statu personarum, & consequenter de natura ac qualitate rerum, deque modis eas acquirendi. Restat ut de actionibus agamus, quæ vox apud Latinos omnes in universum formas litigandi complectebatur. Quod si juris Romani ulla pars obsoleta & extra

extra usum est, ea præcipue hæc est: nec enim consistebat nisi in formulis, sive in iudicium vocarent, sive postularent, sive defenderent, sive sententiam pronunciarent, sive quidvis litigandi causa facerent. Quod disputationem de fundamento causæ cujusque attinet, quod in ratione & æquitate situm est, de ea verbum propemodum nullum: Exemplum apparet in Interdictis, quorum usus erat, cum controversia incidisset de rebus sacris, aut publicis, aut de possessione. Nam post solennitates a partibus adhibitas, Prætor certas verborum formulas pronunciabat, constituens & jus reddens uti res requirebat. Quod quidem impossibile est hodie in usum reducere, partim quia non nisi exiguæ nobis conjecturæ restant ejus quo ipsi utebantur modi, partim quia formulæ ipsorum, quæ Latinæ erant, in nostro sermone locum habere nequeunt. Idem de actionibus dicimus, quæ formulæ erant procedendi in controversiis privatis de proprietate & obligatione, sitæ in certis vocabulis & syllabis, ita stricte observandis, ut qui una lapsus esset, totam rem perderet. Hinc est distinctio illa, quod quædam *in personam* erant, quædam *in rem*: In istis enim persona reorum expresse nominabatur, secus in his, in quibus simpliciter in rem oratio dirigebatur. Præterea ante litigandum ad Tabulam Magistratus eundum

eundem erat, quam vocabant *Album Prætoris*, quo omnes actionum formulæ erant redactæ, quas neque mutare, neque innovare licebat, non magis quam magicas incantationum syllabas, atque ex iis seligere unam oportebat, & adversario indicare, velle se ista uti. Inde ad Prætozem ire oportebat, tum ut ab eo venia ad litigandum impetraretur, iudexque nominaretur ac constitueretur, qui causam cognosceret, tum ut certis vocibus ac formulis includeretur auctoritas ac potestas huic iudici data ad cognoscendam & expediendam causam. Sed ut revertamur ad has actionum differentias & formulas, nihil instituto nostro convenientius aut aptius est, quam illæ quæ nominabantur *bonæ fidei*, & *stricti juris*. Illæ sic nominabantur, quod *Prætor* cum iudici potestatem cognoscendi causam dabat, hæc verba adjiciebat: *Quantum ex bona fide dari fieri oportet*; his ea non adjiciebat. In illis infinitam iudici potestatem dabat, juxta prudentiam suam & æquitatem quæstionem decidendi: in his juxta probationem petitioni conformem, idque tam stricte, ut si is qui centum solidos petierat, nonaginta novem in probationem deduceret, necessario totam summam perderet, nec imposterum ullam ad persequendum actionem haberet. Idem dicimus de divisione actionum in *civiles* & *prætorias*: quarum illæ

illæ erant perpetuæ, hæ annales: quoniam Prætoris officium erat annuum. Sed inter omnes has subtilitates nullæ magis solennes sunt, quam illæ actionum *directarum*, *utilium*, *in factum*, & *præscriptis verbis*. Nam nulla est in libris Justiniani intricatior ac contentionis plenior disputatio, quam cum dubitatio incidit, sit ne danda actio directa, an utilis, an præscriptis verbis, id est num. formulis in prætorio ab eo & edicto propositis uti sit convenientius, an vero aliæ novæ sint fingendæ opera & auctoritate Jurisconsulti cujusdam. Ubinam locus est in omni jure civili hac difficultate non implicatus? Quis adeo pertinaciter huic studio favet, ut non fateatur turpem & non tolerandum Triboniani errorem esse, quod ubique refertos his rebus libros suos reliquerit, præsertim cum Paulus suo jam ævo scripserit, usum istiusmodi res refutare. Non refert, ait, *directa quis an utili actione agat vel conveniatur, quia in extraordinariis judiciis, ubi conceptio formularum non observatur, hæc subtilitas supervacua est: maxime cum utraque actio ejusdem potestatis est, eundemque habet effectum*. Sive autem a Paulo, sive a Triboniano hæc scripta sunt (ut suspicax non nemo dubitare possit) apparet tamen hanc juris civilis partem ante mille amplius annos esse abolitam: deinde nullam esse rationem modumve eam

eam restituendi, si id maxime cuperemus, quippe cum tam pauca inde nobis sint reliqua. Hæc de actionibus. De exceptionibus & defensionibus quid dicemus? Certissimum est, nihil justius aut æquius esse quam reo subvenire juxta quadam exceptione. Sed Romanorum exceptio prorsus in dolum forensem erat conversa: non solum propter formulas, verum etiam quod locum non habebat, (uti Justinianus testatur) nisi actio contra reum iniqua esset, neque tamen eam abnegare posset: exempli causa, si quis per vim, aut fraudem obligatus esset, Prætor nihilominus tenebatur contra reum actionem concedere, sed propter evidentem iniquitatem exceptionem adjungere licebat. Quod si obligatio ex contractu bonæ fidei descenderet, hoc casu nulla exceptione opus erat, quod natura actionis eam ipsa secum ferret. Deinde subtilitas quædam erat, quæ hodie futura sit ridicula. Duo modi erant solvendi aut distrahendi obligationes, altera apud Prætorem *ipso jure*, altera apud Judices a Prætore datos, quam vocabant *per exceptionem*. Exempli gratia si obligatio distracta esset solutione, aut Acceptilatione Aquiliana, de qua supra locuti sumus: reus enim si hanc defensionem allegaret apud Prætorem, ipse causam cognoscebat & decidebat. Sed si voluntaria liberatione, aut pacto gratuito
inter

inter partes convenisset, ne quid in posterum peteretur, aut aliud quid tale, Præto-rem oportebat exceptionem addere, & judi-
ci committere, ut de ea cognosceret. Atque hæc pars est ejus quo Romani causas tracta-
bant modi, quæ sicut omnis reliqua ipsorum administratio non nisi in formulis, & verbo-
rum superstitionibus consistebat, plane eodem modo, quo Magi characteribus, incantatio-
nibus, & verbis occultis utuntur, quæ ita-
stricte & superstitione observanda sunt, ut qui una syllaba labatur, omne sacrum sit turbaturus. Conferatur jam Gallix nostræ mos ut intelligamus, quid studium illud commodi sit allaturum. Audimus hic *sergent royal ou a cheval*, viator regius, aut eque-
stris, *d' exploits*, de vadimonii actis aut scri-
ptis, *de records*, de antestatis, *des relations*, de actis viatorum, aliaque, quæ inter prag-
maticos potius jactantur, quam ut ex Ro-
manorum libris, aut in legum universitati-
bus possint addisci. Quin non minus hæc re-
mota sunt a more & forma judiciorum Ro-
manorum, quam mores Gallorum a mori-
bus Tartarorum & Trogloditarum distant. Adeoque si doctissimus quisque Jurisconsultus Gallus, quique in libris Justiniani sit exerci-
tatissimus, palatium aliquod ingrediatur, ibique sylvestres has cantilenas audiat, ita-
novitium se & impedirum sentiet, quasi nec
de

de legibus, nec de judiciis umquam aliquid
audivisset.

CAP. IX.

*Comparatio modi jus docendi antiquorum
& nostri.*

FX his evidenter apparet, an Gallix Uni-
versitates jure jactent (sicut supra dixi-
mus) se pares esse priscis in Persia Ludis,
quæ Justitiæ scholæ nominabantur. Nam
Xenophon ubi de his scholis loquitur addit,
juventutem istic exerceri solitam in legum,
quas addiscerent usu: nec magistros nisi al-
teram diei partem erudiendis adolescentibus
impendisse, alteram vero exercendis iisdem
tribuisse, ut quasi in judicio agitatæ causis,
quæ didicerant, ad usum adhiberent. Sic de
Cyro Rege adhuc puero narrat, castigatum
esse a magistro, quod in cognitione causæ in-
ter æquales male adhibuisset legem quam di-
dicerat, nec domino rem suam adjudicasset.
Cum enim puer grandior breve suum pal-
lium, cum longiore alterius minoris pueri co-
mutasset, eidem id ex bono & æquo adju-
dicaverat: non respiciens legem quæ cuique
quod suum est tribuit. Sed Persas relinqua-
mus, loquamur solum de more Romanorum,
quem in tradenda juventuti Jurisprud. ser-
vabant. *Cicero* nos id diserte docet, in Libro
quem

quem *Oratorem* inscripsit, ubi de *Rep. florentissima*, ac vigente in ea maxime *Jurisprudentia*, his verbis utitur. *Alteros enim* (de *JCtis* loquitur) *respondentes audire sut erat, ut ii qui docerent nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore & discipulis satisfacerent & consulentibus.* Item alio loco: *Ego autem juris civilis studio multum operæ dabam Q. Scævola P. F. qui quumquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat.* Quibus in locis aperte monstrat, adolescentes Romanos ea tantum discere solitos, quæ mos judiciorum usu celebrari viderent, juxta mentem *Afranii Poetæ*, apud quem *Prudentia* usum patrem, matrem memoriam agnoscit. Nam *Jurisconsulti* (quod ex diversis *Ciceronis, Senecæ, Valerii*, aliorumque locis constat) primo diluculo ad galli cantum in atrium descendebant, ibique in solio, quod erat sedile magnificum & ornatum, confidebant. Introducebantur deinde qui de jure consulebant, quorum controversias studiosus aliquis præsentibus ipsis proponebat: respondebant *Jurisconsulti*, ac sententiam suam declarabant, ad manus habentes libros aliquot præstantissimorum inter antiquos *Jurisconsultorum*. Dum discessissent, in forum descendebant juvenes, causis in judicio agitandis adfuturi. Hæc mihi videtur

detur (salvo tamen aliorum iudicio) via brevissima & expeditissima : tum quod artis exercitium præceptis tradi non potest (unde est quod Cicero ait , *indocilem usus disciplinam*) tum quod princeps artis & disciplinæ cujusque pars in actione consistit : quod in p̄ctura apparet . Etenim artis primaria pars non est , didicisse præcepta quædam de lineamentis , aut de colorum proprietate , sed manu penicillum præhendere ac pingere : nam , ut veteres dixerunt , manus instrumentum est sapientiæ . Atque si de Jure civili Romanorum dicendum est , asseram præterea , non esse id factum aut conditum , ut æquitatem , & jus naturale omnibus gentibus æque conveniens repræsentaret , sed ut prærogativa esset ad conservandos cives Romanos in dignitate & gradu altiore , quam essent reliqui Italiæ populi . Quod ut verum esse intelligamus , Soli Cives Romani jure erant patres aut filii familiarum , soli nuptias contrahere poterant , ut jure maritali uterentur , soli adoptare poterant , soli negotiari , vendere ac emere : hac enim de causa certas formulas habebant ipsis solum accommodas & proprias . Soli Cives Romani poterant acquirere per mancipationem , per cessionem , per usufructum : soli testamenta facere poterant , instituere hæredes , & institui , actuumque legitimum testes esse . Hinc est quod Romanis
cum

cum in provinciis negotiarentur, & reverentia habebatur, tamquam hominibus majore quam reliqui dignitate præditis. Hinc item est, quod civitas Romana tanto in prætio & existimatione habebatur, quodque aliarum regionum ac nationum principes viri magno eam emebant, uti apparet ex Actis Apostol. c. 28. 22. ubi Centurio ait, *se multa summa civitatem istam esse consecutum*. Inde est quod *B. Paulus* ab exteris magistratibus judicari recusavit, Romanque mitti voluit. Hinc illa est prærogativa quam allegat, quod inique plagas sibi infligi, & corpori injuriam inferri queritur, quia *Porcia Lex* prohibet Cives Romanos virgis cædi, & capitis supplicio affici, nisi populus in eam rem convocatus causa cognita jussisset: quasi corpora eorum prætiosiora essent & sanctiora, quam aliorum hominum. Sed hæc latius persequi supervacuum esset, præsertim cum ex iis quæ supra diximus duo hæc satis comperta sunt: unum iniquè fieri, quod *Librorum Justiniani* studium, juris civilis studium vocatur, cujus nec vicesima pars nobis reliqua mansit: alterum, quod nec decima pars ejus quod restat in nostra Gallia in usum potest deduci.

CAP. X.

Specimen artis quam Tribonianus in compositione Pandectarum adhibuit.

TEmpus est, ut ad alteram sermonis nostri partem deveniamus, deque arduo & audaci magni Triboniani instituto loquamur: ubi *primum* considerabimus subjectum & materiam in qua versatus est, *deinde* specimen artis quo semet nobilitavit. Materiam quod attinet, erant ipsius sæculo in civitate Romana infinitæ leges, partim quoque sub Imperatoribus conditæ, quæ pro temporum varietate & diversa Reip. forma (quod ab initio dictum est) necessario sibi invicem repugnabant, & aliæ aliam abrogabant. Præterea ingens librorum a JCrts multitudo scripta & divulgata erat, qui partim expositionem istarum legum, partim disputationes, consilia, responsa, aliaque continebant: ut, *Julius Cæsar*, qui quingentis ante *Tribonianum* annis vixit, cum hoc diluvium congeriemque videret, remedium & emendationem ei adhibere cogitaverit. Sed post ipsius excessum aliæ etiam turbæ supervenerunt, prioribus longe majores atque enormiores. Nam *Augusti* & *Tiberii* temporibus duæ JCrtoꝝ sectæ sunt exortæ, quæ ita acriter & obstinate contenderunt, ut hæreditarium fieret bellum, quod tercentos annos, & ultra duravit.

Harum

Harum partium altera nomen sibi sumpsit Sabinianorum, altera Proculianorum. Hæ factiones Romanam civitatem innumeris rixis, & scriptis inter se contrariis repleverunt, idque in maxima juris parte, quod Justinianus his verbis testatur: *cum per contrarias interpretantium sententias totum pene jus conturbatum est*. Hæc confusio cum auctoritatem Jurisconsultorum valde minuisset, ipsi Imperatores ruente jam Imperio suum quasi officium facere cœperunt, ipsique partibus & judicibus id postulantibus jus scripto redderunt. Hæc juris pars vocabatur Rescripta Principum, eaque Jus civile magis quam superiora omnia mutaverunt & impediverunt, quod magnus & Theologus & Jurisconsultus Tertullianus in Apol. pro Christian. testatur. *Nonne, inquit, & vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem & squallentem sylvam legum novis Principalium rescriptorum & edictorum securibus truncatis & ceditis*. Atque ea Rescripta non modo pro tempore & causa valebant, sed sollicite servabantur & adnotabantur, ut essent pro legibus & præjudiciis in similibus quæ sese obtulissent causis. Hic cuique, qui bono sanoque judicio valet, cogitandum relinquo, quænam æquitas inesse possit his infamium Tyrannorum Rescriptis, qui rectius scædorum & infelicium monstrorum,

rum, quam Imperatorum Romanorum nomen merebantur: quales fuerunt *Heliogabalus*, *Commodus*, *Diocletianus* aliique similes. Egregia & notatu digna est hac de re admonitio in historia *Julii Capitolini*, in V ta Imperatoris *Opilii Macrini*, de quo quantumvis pagano sic scribit historicus: *Fuit in jure non incallidus, adeo ut statuisset omnia Rescripta veterum principum tollere, ut jure non Rescriptis ageretur, nefas esse dicens, leges videri Commodi, & Caracallæ & hominum imperitorum voluntates, cum Trajanus numquam libellis responderit, ne ad alias causas fœcia præferrentur, quæ ad gratiam composita viderentur.* Hæc sunt historici itius verba valde notanda. Ut vero ad institutum redeamus, hæc de Principum temporibus breviter dici possunt, quorum spatio quinque & viginti Imperatorum Rescripta in Codicem relata sunt, ab *Hadriano* ad *Constantinum Christianorum* Imperatorum primam, qui Imperium Constantinopolin transtulit. Post hunc Imperium tenuit *Julianus Apostata*, aliique Tyranni, omnis virtutis & pietatis hostes: quorum Rescriptis totus Codex repletus est. Porro quo tempore in Græcia Imperii sedes fuit, & Italiam Gothi, aliæque exterae gentes tenuerunt, necessario Judiciorum forma fuit mutanda, eique Rescripta Imperatorum Constantinopolitanorum fuerunt accommodanda.

Hoc

Hoc igitur subiectum, hæc materia est, quæ tempus istud *Triboniano* exhibuit in qua industriam suam collocaret, cum volumina bis mille (quod ipse testatur) ad minimum essent, eaque a septingentis circiter annis confusa. Consideremus nunc quænam fuerit peritia artificis, qui opus adeo difficile, & arduum aggressus est. *Suidas* talia habet: *Tribonianus gentilis fuit & impius, omnibus modis a Christiana religione alienus, adulator & impostor, qui persuadere conabatur Justiniano, eum non moriturum, sed cum carne in cælum assumptum iri. Fuit autem Quæstor Justiniani. Hic & ingenii facultate utebatur, & ad summam pervenerat eruditionem, nemine suæ artis inferior: pecuniæ ad miraculum avidus, jus prætorio vendere solitus: & legum in dies alias plerumque tollebat, alias scribebat, pro cujusque necessitate accepto prætorio. Hæc verba sunt *Suidæ*. Idem testatur *Procopius*, qui *Triboniani* coætaneus, eidemque Imperatori ab officiis fuit, additque eum habuisse publicum condendi & abrogandi leges mercatum, ut non abiret dies, quin aliquam figeret aut refrigeret, prout privato cuidam utile & commodum esse videret. Hæc igitur erat peritia & virtus *Triboniani*. Dominum ipsius *Justinianum* Imperatorem quod attinet, ecce tibi quæ *Ewagrius*, & post eum *Zonaras* habent. *Justinianus* homo erat insatiabili avaritia, &*

alieni

alieni ita appetens, ut subditos suos vulgo venderet, iis præsertim qui magistratus obtinebant, quique vectigalia & tributa redemerant, aliisque qui insidias illis locarent, sub aliquo colore aut prætextu quo ipse uteretur: ditissimi vero cujusque bona in fiscum redigebat. Hoc de *Justiniano* testimonium esto. Quod temporis istius statum, & conditionem attinet, certum est, nihil fuisse, cur *Tribonianus* facinus adeo magnum & audax aggrediretur. Etenim omnes sine dubio bonæ literæ, & disciplinæ in Græcia tunc extinctæ, Jurisprudentia Romana vero Gothico diluvio plane sepulta erat. Porro dicere non ausim, fueritne peritia sedecim istorum artificum (quos architectus, & dux *Tribonianus* operi adhibuit) multo major quam ipsius? Constat certe omnes natione Græcos fuisse. Hi tamen libros Latinos tractabant, quorum nonnulli sermone ita antiquo scripti erant, ut *Cicero* quingentos ante annos jam profiteretur, esse quædam in iis ob sermonis antiquitatem tam obscura, ut nec sui ævi Jurisconsulti ea intelligerent. Tunc ex Epistolis, & Præfationibus, quæ *Pandectis*, & *Codici* præfixæ sunt, ut alias interpositæ, iis qui judicio valent facile licet perspicere quales fuerint artifices sedecim isti Doctores. Quicquid autem hujus sit, cum ingens iste Jurisprudentiæ acervus, duo
volu-

voluminum millia in palatium Imperatoris
essent delata, sic in iis laboratum est, ut quasi
quæ per cucurbitulam eliquantur, trium an-
norum spatio exstillata in quinquaginta li-
bros redigerentur: quod spatium, ut vere
dicam, valde exiguum fuit, cum præsertim
ea, qua diximus dexteritate essent artifices
& distillarii. Quod ad Rescripta & Constitu-
tiones Principum spectat, id diversum erat
opus, & antea cœptum: post Novellæ etiam
Constitutiones *Justiniani* in aliud volumen
redactæ sunt. Quod si prætiosam hanc *Tri-
boniani* reliquiarum capsulam præ manibus
non haberemus, neque ex propinquo & ocu-
lis nostris iudicium capere possemus, sed ex
conjectura nobis statuendum esset, quid de
negotio tam excelso & difficili cogitaremus,
cœpto præsertim a tali homine tam infelici
tempore, in tanta Librorum multitudine, in
tanta Legum confusione, per tales homines,
tam brevi spatio? Verum ut dixi, opus in-
ter manus versatur, ut ita præstantiam ejus
æstimare liceat, nosque particulatim id con-
siderare oportet.

CAP. XI.

Singularia quedam de Opere Triboniani.

Igitur I. de consummato hoc opere notan-
dum est, quod *Tribonianus* eo absoluto
cunctis

omnes antiquas Leges, Edicta Prætorum, Senatus consulta supprimi, & aboleri curavit: quod certe facinus, si aliud umquam, sacrilegii nomine fuit dignissimum, eorum etiam iudicio, qui Jurisprudentiam Romanam maxime laudant, & efferunt. Nam si *Justinianus* Pandectarum Libros ædem Justitiæ, opus divinum potius quam humanum, sapientiæ civilis thesaurum appellat, quanto prætiosiores, & digniores fuisse existimamus tot bonarum, & salutarium Legum, ac Statutorum collectionem. Quod enim dicit se loco istarum Legum reliquisse nobis Commentarios, & expositiones ab antiquis JCtis perfectas, qui tam exigui iudicii est ut sibi hoc satisfieri patiat? Aut quis Musas ita parum propitias habet, aut naturæ adeo hostis est, qui contentus esset, si loco *Homeri*, & *Virgilii* Librorum, *Eustathii*, & *Servii* Commentarii offerentur? II. Considerandum est, quod *Tribonianus* jactat, se nobis JCtorum expositiones reliquisse, cum omnes tamen libros magnorum & eximiorum JCtorum veterum, qui vere Romani, & in summo honorum & auctoritatis gradu stante Rep. fuerunt, suppresserit & aboleverit. Tales fuerunt duo *Caton*, *Mucii*, *Mamilius*, *Cæcellius*, *Ser. Sulpitius*, ea gravitate & auctoritate Viri, ut sola ipsorum præsentia & majestas formidabilis futura fuerit posterioribus

bus illis Græcis, Syris, Africanis, qui cum in Jurisprudentiam irrepsissent, hoc eis primum fuit, ut veterum scripta morderent & repræhenderent. Priscorum ergo scriptorum loco *Tribonianus* nobis tradidit libros & tractatus horum peregrinorum, qui e distantibus provinciis Romam venerant, ut linguam Latinam, & demum Jurisprudentiam addiscerent, quique a dignitate veterum tam longe aberant, quantum advena novitius a vero nobili negotiis patriæ suæ innutrito, atque in iis exercitato. Hoc numero audivi quandoque, cenferi *Africanum*, *Tribonnum*, *Modestinum*, *Javolenum*, & his similes, qui honoratos istos & eximios Jctos veteres tam ambitiose repræhendere & carpere conati sunt: quemadmodum accidit nonnumquam, ut advenæ habitandi causa in civitatem recepti civibus naturalibus molestiam exhibeant. Quanquam homines liberaliter educati, & in linguæ Latinæ puritate exercitati ex illorum loquendi modo facile perspiciunt, fuisse ipsos promptiores ad scribendum vernacula sua lingua Græca, Syriaca, Africana, quam Latina; tum ita hæere in exprimendo Latine id quod volunt, ut dimidia pars supplenda sit, & (ut vulgo dicitur) juvanda litera etiam divinando. Atque si quis temporis fallendi causa experimentum capere vult, consideret is modo sermonem
 celebris

celebris istius inter legulejos Callimachi, aut ut rectius dicam, celebrem & insolentem disputationem in illa *L. Gallus*, ut omittam scholasticorum Doctorum dictærum de *Africano: Hæc Lex est Africani, ergo difficilis*. Quod si pluribus verbis uti licet (quod ego profecto haud libenter facio, qui sciam, quam pauci hæc possint concoquere) considerentur modo stylus, & forma scribendi, qua usus est *Tertullianus*, qui cum inter Jurisconsultos esset, e quibus Pandectas suas exculpsit Justinianus, post ad religionis studium se transtulit, scripsitque egregios istos Libros, quos a Theologis in prætio, & estimatione videmus haberi. Præterquam igitur, quod *Lactantius Firmianus*, & *B. Hieronymus* de Duritate, & Ruditate Sermonis ipsius testimonium perhibent, *Beatus Rhenanus* vir magnæ eruditionis, magnique iudicii, secutus illorum auctoritatem, in præfatione, quam *Tertulliani* operibus præfixit, ita loquitur: *Depræbendimus, inquit, Tertullianum, plerumque græcissime, figuris, & constructionibus Græcis utentem, ut Victorini illius sæpe venerit in mentem, quem D. Hieronymus melius græce, quam latine scisse scribit*. Sed, uti dixi, facile credo multos esse, quibus hæc oratio non sit placitura eoque minus, si dicam (ut huic articulo finem imponam) *Ulpiano*, cum natione Syrus esset, quod

quod ipse testatur, cumque bonam ætatis partem in Scholis Græciæ atque in Rhetorica exegisset (quod ex commentariis in *Demosthenem*, qui ipsi tribuuntur, apparet) longe facilius fuisse Græce, qua in lingua exercitatus erat, quam Latine scribere, quem sermonem declinante jam ætate didicisse eum oportuit. Non pergam in excutiendis novissimis his Jurisconsultis Græcolatinis, producam modo testimonium *Plinii Secundi*, quod de aliquo inter eos celeberrimo *Javoleno Prisco* protulit. Nam *Lib. VI. c. 15.* cum rem parum honorificam de eo narrasset, addit hominem turbati cerebri habitum esse. *Est omnino, inquit, Priscus dubiæ sanitatis, adhibetur tamen consiliis, atque etiam Jus civile publice respondet, quo magis quod tunc fecit, & ridiculum, & notabile fuit.* Sunt alia quæ lector considerabit ut digna notari de consummato hoc opere, hoc est arrosionem, circumcissionem, & congeriem particularum, ex novissimis Jctis Græcolatinis congestrarum, in quibus *Tribonianus* ait, talem a se inventam esse permutationem, qualem apud *Homerum Glaucus*, & *Diomedes* inter se faciunt dissimilia permutando, χρύστεα χαλκείων, ἐκὰ τὸ μβοία ἐννεαβόιω. Hæc enim ipsius verba sunt, veriora fortasse, quam ipse opinatus est.

III. In omni hac congerie nullam nobis integram orationem reliquit, sed interruptos
 potius,

potius, atque hinc inde confarcinatos sermones, modo ex hoc, modo ex illo autore, sine ullo disputationis vinculo aut ductu. Nam ex duobus aut tribus tractatum millibus per diversos autores factis, ipse ex alio unum, ex alio item sex, & rursus ex alio novem aut decem versus sumit. Plane quasi victori similem se exhibere voluerit, qui ingentem doliorum cuparumque numerum primum dissolveret, tum deinde ex diversorum generum asseribus aut costis vas aliquod nova forma effingeret. Fuere tamen homines adeo stulti, qui *Jus Tribonianicum* in artem & methodum certam redigere satagerent; non secus quam si Geometra aliquis artificium & proportionem istius de quo loquimur vasis demonstrare conetur. IV. *Tribonianus* in coagmentandis his segmentis nullum servavit ordinem, consequentiam aut dispositionem, ulla in materia. Nam quando exempli causa de *Lege Julia* & adulteriis, aut læsæ majestatis tractare incipit, primum frustum ex *Libris Tribonini* excerptum ad decimum legis caput, sive articulum pertinebit: secundum ex *Javoleno* erit, ad sextum caput: tertium ex *Papiniano*, ad primum, atque ita de reliquis: ita ut Lex quæ nunc loca postrema est, prima esse debuisset. Quodque amplius est, ita male cohærent omnia, ita trunca sunt & interrupta, ut aquila nocturæ
similior

similior sit (quod dici solet) quam hæc præceptis a prudente & intelligente aliquo magistro profectis. V. Cum hæc fragmenta & centones ex Libris diversarum partium & sectarum sint de prompta, *Sabinianorum* scilicet, & *Proculianorum*, de quibus supra diximus, necessum est, infinitas contradictiones & discrepantes sententias remansisse, quas vulgo antinomias vocant. Nam quantumvis sæpe *Tribonianus* contrarium jactet dicatque veterum Libros harum contrarietatum plenos fuisse, suos autem iis purgatos & mundos esse, experientia tamen plane contrarium demonstrat. Neque ullus hodie alicujus nominis & autoritatis Doctor est, quin id libere fateatur. VI. Etsi *Triboniano* singularem sollicitudinem & conscientiam in transcriptione Jctorum præfert, testato dicens, nihil a se in Pandectas relatum esse, nisi expresse addito nomine & titulo autoris, adeo ut multis in locis inscriptio Legis totum verbum, aut duos etiam expleat, Lex uno verbo contineatur, ut in *L. 2. ff. de incend. naufr. Gajus Lib. XXI. ad edictum provinciale: & Coco. Iterum in L. 3. ff. de usu, & habit. Et clientes. Rursus in L. 20. ff. de reb. aut jud. vel surdo, muto. Et in proxima: vel fatuo. Nihilominus postquam aliquo abhinc tempore hominum aures animosque bonæ literæ aperuerunt, compertum est, *Tribonianum*,*

bonianum, non tantum de suo immiscuisse duo, aut tria verba, sed integros etiam ver-
sus & sententias, quin paginas etiam, velut
in *L. 2. ff. de orig. jur.* quam nihil nisi fa-
bulas & deliria *Triboniani* esse patet, suppo-
sitamque sub falso nomine & titulo *Pomponii*:
huc refer *L. cum indebito 25. §. 1. ff. de*
probat. L. 1. de interrogat. act. Sed ut sine
ulla difficultate iudicium hac de re fiat, con-
feratur solum *Liber Sententiarum Pauli*, an-
te triginta abhinc annos inventus, cum *Le-*
gibus quas *Tribonianus* inde excerptis, atque
in *Pandectas* suas retulit, tum apparebit fan-
cta illa & sollicita boni *Triboniani* conscien-
tia. Quoniam vero nonnulli acriter se his
oppugnant, quasi per summam injuriam ho-
nor *Triboniani* violetur, volo ex *Justiniani*
verbis ostendere, quid ipse fieri iusserit: Sic
enim Imperator loquitur: *Sed in hoc studium*
vobis esse volumus, ut si quid in veteribus
Libris non bene positum inveniatis, & hoc
reformatis, & ordini moderato tradatis, ut
hoc videatur esse verum, & quasi ab initio
scriptum, quod a vobis electum, & ibi posi-
tum fuerit, & nemo ex comparatione veteris
voluminis quasi vitiosam scripturam arguere
audebat. Et paulo post: *Et in tantum volu-*
mus eadem omnia cum reposita sunt obtinere,
etsi aliter fuerant apud veteres conscripta, in
contrarium autem in compositione nostra inve-
niuntur,

niantur, nullum crimen scripturae imputetur, sed nostrae electioni haec adscribatur.

VII. Quantumvis Tribonianus saepe gloriatur, nihil se superfluum, nihil tautologum, nullam sententiam iteratam reliquisse, plurimi tamen loci inveniuntur, non modo reapse inter se conformes, sed verbis etiam & syllabis convenientes veluti in *L. si debitor. 80. & L. si debitor. 83. ff. de jure dot. L. si mancipia. 18. ff. de jure dot. & L. poen. §. 3. ff. sol. matr.* Sed quod nunc referam, vel imprimis animadvertendum est, tamquam specimen perfecti cujusdam artificii. Nam etsi Jus Civile Romanorum, aut ad minimum executio ejus praecipue in formulis consistebat, adeo ut nec carnifex munus suum expedire posset, nisi certa verborum conceptio ei recitata esset, formulae autem istae ab *Imperatoribus Constantinopolitanis* erant abolitae: *Tribonianus* tamen disputationes Librorum suorum iis, quasi utilissima doctrina referat, idque oratione non plena quaeque intelligi posset, sed minutis frustis & fragmentis, quae sunt tamquam Sibyllae carmina, aut aenigmata torquendis & divexandis ingeniis omnium optimis facta. Eadem haec querela juventuti Constantinopolitanae nobiscum communis fuit. Nam (ut exemplum exhibeamus) quid illos juvare poterant subtilitates istae actionum, *directarum, utilium,*

utilium, in factum, & præscriptis verbis, de quibus supra diximus: quando omnis hæc juris pars non nisi in formulis Latinis consistebat, ipsi autem græcè lites agitabant: tum formulæ istæ ducentos ante annos a Constantino erant sublatae. Nos vero quam imprudenter faceremus, si negemus in Justiniani Libris hanc disputationem esse frequentissimam, quæ tamen fructum & utilitatem affert omnino nullam.

CAP. XII.

De successu & auctoritate Librorum Justiniani.

Videamus jam quid acciderit, postquam egregii hi Libri in vulgus sunt editi. Primum hi Libri, ut ut latine scripti, in Græcia tamen manserunt, ubi prælecti sunt in Scholis *Constantinopolitana, Berytensi*, aliisque *Universitatibus*, & consequenter in Judiciis usurpati & observati: ita tamen ut Imperatores Justinianum secuti aboleverint quicquid ipsis placuit, uti patet ex *Novellis Leonis Imp.* qui Imperium tenuit circa annum 740. Sunt illæ græcè typis excusæ, & ante duodecim, aut quindecim circiter annos in publicum datæ. Italia interim a gentibus septentrionalibus occupata earum Leges & Statuta recepit, ac spatio sexcentorum annorum aut nullam, aut exiguam Librorum
Justi-

Justiniani cognitionem habuit. Nam *Leges Gothorum, Vandalorum & Francorum* usque ad tempora *Lotharii Saxonis* perdurarunt, qui Imperium accepit circa annum 1125. id est sexcentos annos post *Leges Justiniani*. Prodiderunt enim historici, fuisse istius *Lotharii* tempore *Irnerium* sive *Wernerium* magni nominis & auctoritatis Virum, de quo Historia ab Abbate *Urspergensi* composita sic loquitur: *Jisdem quoque temporibus dominus Wernerius Libros legum, qui dudum neglecti fuerant, nec quisquam in eis studuerat, ad petitionem Matilda Comitissæ renovavit &c.* Hic locus testimonium perhibet, *Wernerio* non magis religionem fuisse his Libris manum inferre, ubicumque ei commodum videretur, quam *Tribonianus* olim omnia quæ in *Pandectis* sunt circumciderat, mutaverat, suppleverat. Quicquid autem sit *Justiniani* auctoritas sic inimitata est, ut *Obertus de Horto* tempore *Friderici Barbarossæ* post quadraginta circiter annos in suo de *Feudis* Libro ita scripserit: *Legum autem Romanarum non est vilis auctoritas, sed non adeo vim suam extendunt, ut usum vincant aut mores.* Accidit eodem hoc tempore res notatu longe dignissima. Nam cum in Libris *Justiniani*, & præcipue in *Novellis* infinitæ *Leges & Statuta* religionem, ac disciplinam ecclesiasticam, ejusque exercitium, simulque statum *Episcoporum*, ac *Clericorum*

concernentiâ invenirentur, adeo ut de pronuntiatione præcipuorum verborum in Liturgia & sacramentorum administratione regulæ proponerentur; Pontifices Romani, qui a tercentis annis in possessione juris istius & administrationis erant, ægre id tulerunt. Quare *Eugenius III. Gratiano* ordinis D. Benedicti Monacho commisit, ut ad imitationem Pandectarum *Justiniani* cocervaret loca quædam ex Conciliis collecta, & particulas è Scriptis partim Ecclesiæ Doctorum, partim è Pontificum epistolis excerptas: quæ omnia ad amplificationem, incrementum & auctoritatem Sedis Romanæ essent accomodata. Hunc Librum *Decreta* nominavit, eumque (quod ipse testatur) in publicum emisit anno 1150. Sed deinceps alii Pontifices supervenerunt, qui primum *Decretales* addiderunt, ac paulatim *Corpus Juris Canonici* confecerunt: quando majoris ponderis & auctoritatis erat Lex Ecclesiæ, quam principum secularium. Inter hæc incredibile est quantum processerit studium Librorum *Justiniani*; post annos enim vix centum, sub *Imperatore Barbarossa* quatuor longe doctissimos & excellentissimos omnium qui post vixerunt Jurisconsultos floruisse invenimus, *Bulgarum, Martinum, Jacobum & Hugolinum* de quibus *Frisingensis* in *Historia de Rebus gestis Imperatoris illius Friderici lib. I. c. 5. Si vero*
Impe-

Imperatores solliciti fuerunt de alendis in Scholis suis Doctoribus & Professoribus juris civilis, Pontifices quoque ex sua parte non cessarunt, in colligendis undique prompti & excellentis ingenii viris, qui Canonibus ipsorum studia sua consecrarent. Quamquam & excellentissimi quique juris civilis Doctores magnis & honorificis stipendiis fuerunt alliaciendi; qui utriusque juris doctrinam ita commiscuerunt, ut eorum usus & practica (quam dicimus) prope inseparabilis facta sit. Qua ratione complures ex his Cardinales facti sunt, uti *Hostiensis*, *Bursianus*, *Zabarella* & *Panormitanus*. Quidam in Sedem usque Pontificalem adscenderunt, uti *Gregorius IX.*, *Innocentius IV.*, & *Bonifacius VIII.*, aliique. Hoc modo exteri Principes, qui civitates suas publicis scholis dotare voluerunt, coacti sunt ob hanc mixtionem, Juris quoque Canonici exercitium recipere, ita ut in pluribus Germaniæ partibus a Juris Canonici lectionibus nondum expedire se possint: adeo ad magnitudinem Sedis Romanæ exercitium Librorum *Justiniani* accommodatum fuit; etenim alterum alteri adhærebat, tamquam appendix necessaria. Inde fuit stolidus & barbarus ille mos, qui non ita dudum in Gallia adhuc obtinebat, omnia acta & instrumenta publica latinè consignandi: ita ut miseri homines qui latinè nescirent, quoties scripto committere

voluerant aut matrimonii contractum, aut donationem, aut testamentum, necesse haberent rudi cuidam Rabulæ se committere, qui omnia in contrarium sæpe, quam contrahentes voluerant, describebat. Inde erat, quod *Parlamentorum Decreta* latinè fiebant, quæ servitus adeo barbara erat, ut *Franciscus Rex*, cognomento *Pater literarum* expresso mandato id abrogaverit anno 1539. Causam fuisse nonnulli dicunt, quod loco verborum, quorum hodie usus est, *nous avons deboute, & deboutons*, dici pronuciari consuevissent ista verba, *debotamus, & debotavimus*. Utrumque jus intra trecentos annos tam inseparabiliter commixtum est, ut non modo in Scholis, quod modo dixi, sed in judiciis etiam & auditoriis publicis non hoc pluris, quam illud æstimatum sit. Ita illi qui nobis studium Librorum *Justiniani* adeo tenerè commendant, tamquam omnis scientiæ politicæ scaturiginem, videntur (ut vere loquar) aquam de fonte valde turbido nobis propinare. Sed ut his finem imponamus, aliud videamus notatu dignissimum, quod huic studio accidit.

CAP. XIII.

*De miris in Libros Justiniani glossis,
& commentariis.*

CUM magni isti quatuor Doctores & Consi-
liarii Imperatoris *Friderici* glossas quas-
dam, & minutas remissiones in Libros *Justi-
niani* reliquissent, sic eos æmulati sunt succes-
sores, ut intra tercentos annos plures tracta-
tus, disputationes, commentarii, consilia,
decisiones, observationes, annotationes, re-
petitiones, singularitates, apostillæ, & alii
variorum generum libelli prodierint, quam
ante *Justinianum* mille & quadringentorum
annorum spatio. Nimirum volebat unusquis-
que Doctorum hoc pacto innotescere, & pu-
blicè celebrari, ut postea a Principibus evo-
caretur, aut in Legum Universitates accerse-
retur, aut pingui stipendio ad scribendum
consilia, instructiones & monitiones ad in-
struendas lites conduceretur. Supervenit aliud
insperatum infortunium, atque si vere dicen-
dum est, coram Deo & hominibus abomi-
nandum. Nam dubia & quæstiones usu vul-
gatissimæ ita variè a Doctoribus tractatæ &
agitatæ sunt, partim ob opinionum diversi-
tatem, partim ob avaritiam & corruptelas,
ut omnes rectæ & sanæ conscientiæ viri fate-
antur, non esse ullam hodie materiam, in
qua non evidens contrarietas inveniatur.

Baldus

Baldus adeo, qui inter primos habetur, in *Præfatione Reudorum* confitetur, se qui publicè docuerit annis septem & quadraginta, adhuc quasi Tyronem esse. Spinosis his, quæ ut plurimum in consiliis & scriptis Doctorum adhibentur involucris factum est, ut miseri iudices qui illis uterentur, cum consilia & monitiones tot auctoritatibus suffertas viderent, ultro faterentur, oculos quasi præstigiis sibi eripi, seque non tam ex juris certi & indubii scientia, quam fortuito judicare. Contrarietatem quod attinet, uni nostræ ætatis viro me committo, qui in hac studiorum parte sic fuit exercitatus, ut longo tempore alius nemo. Celebrem illum *Andream Tyraquellum* dico, qui sæpe in Libris suis, quos allegationibus his instructissimos reddit, postquam unanimitatem & testimonia centum, aut centum, & viginti sæpe Doctorum idem sententium accumulavit, hanc aut similem orationem subjungit: ut videas, amice lector, nihil esse in jure nostro non ambiguum, & disputationibus ac controversiis involutum, volo tibi totidem, aut plures recensere, qui sunt in opinione prorsus contraria. Et sub hæc ingentem aliorum Doctorum ordinem pertexit, qui opinionem contrariam descendunt. En tibi miseram conditionem, quæ ducentis annis proximis inter hos Doctores Scholasticos visa est quæ res adeo exosos reddidit,

dit, ut tandem non modo pro hominibus tardis, & inconditi cerebri, sed pro Sophistis, rabulis, calumniatoribus & Justitiæ perverforibus haberentur. Nam quod ruditatem turbati ipsorum cerebri attinet, quis est sani sensus & judicii, qui unam paginam legere possit eorum, quæ extra terminos & quæstiones practicas scripserunt, quin aut rideat tamquam in re joculari, aut præ fœditate angatur. Atque si quis tempus in his fallere cupit, is eum sibi laborem sumat, legatque *Bartoli Dialogum* ubi Dizbolum introducit cum *Virgine Maria* disputantem, aut ea saltem quæ aut ipse, aut *Baldus*, aut *Barbarias*, aut alii ejusdem numeri in Pandectarum præfationibus scripserunt. Quin sunt, qui observatum a se dicant, evenire, ut illi qui Libris *Justiniani* in teneriore ætate se applicent, antequam philosophia & bonis literis mentem probe muniverint, facile cerebro turbentur. Atque hic mihi in memoriam venit, quod exempli gratia eos narrare memini de celebri & authentico quodam nostri seculi Jcto; qui cum publicus Doctor esset in quadam Germaniæ Universitate, animadvertit aliquando montem ab Oriente obstare, quo minus Sol emergens e schola videri posset, ideoque continuo Principem adiit, docuitque quantum detrimenti inde accederet Universitati, postulans, ut aut

mons submoveretur, aut si id non obtinuisset, sibi abeundi licentia daretur. Hoc ita esse testari poterit is, qui ex ore Principis sæpissime id audivit, quique apud se tum reputabat, quod de *Javoleno* supra diximus: ne quis miretur istiusmodi homines judiciis & litibus admoveri. Sed ut aliud potius agamus, neque tristem hic memoriam injiciamus, quam nostro tempore Jcti & majore sui parte, & excellentissimi quique, aut sine Deo, aut summe vitiosi, ac moribus corrupti vixerint: quis est qui nescit, consilia eorum & partium de jure instructiones ita plenas esse obscuritatibus, altercationibus, disputationibus spinosis, allegationibus captiosis, ut non nisi fascinandis Judicum oculis, & tegendæ causarum ex sua parte injustitiæ videantur conditæ; plane quemadmodum Sepia atramentum & spurcitiem suam diffundit, ut aquam obscuret ne ipsa capiatur. Quod autem nonnulli de reliquo boni & rectæ conscientiæ Viri dicunt, utile esse juvenes his fallaciis, cautionibus, captionibus calumniosis instrui non ut iis utantur, sed ut ea caveant & evitent, iis ego idem respondeo quod olim Rex *Cambyfes* *Cyro* filio dicebat: hominem juvenem qui inimicos fallere didicerit, postea sine discrimine & amicos & inimicos, quoties sit occasio, fallere ac decipere. Porro experientiam illam stultorum magistratam

fram judicem facio, an non *Cambyſis* ſenten-
tia & tutiſſima ſit & optima in Rep. recte
inſtituta. Omitto interim maculam & malam
avaritiæ opinionem, quam Doctores non
modo vita, ſed proverbio, quod ſemper in
ore habent, ſibi pepererunt, nimirum, non
*querere ſe doctrinam, niſi quæ ſit de pane lu-
crando.* Hinc eſt, quod alii eos gallicè appel-
lant *grippedeniers, eſcumeurs des bourses,
barpies*, quaſi dicas, nummorum raptores,
crumenarum evacuatores, harpyas, alii La-
tinitate *Plautina, argenti exterebronides,
nummorum cypalponides, quod ſemel arripides,
numquam poſtea eripides.* Quamquam non hoc
tantum tempore ob avaritiam male audiunt
Jurisconſulti; nam mille amplius anni ſunt,
Ammianus Marcellinus Lib. 30. ita ſcripſit:
*Eſt genus eorum, ait, qui juris profeſſi ſcien-
tiam, quam repugnantium ſibi legum abolere
diſſidia, velut vinculis ori impoſitis, reticenti
jugi ſilentio umbrarum ſunt ſimiles propriarum.
Hi velut fata natalitia præmonſtrantes, aut
Sibyllæ oraculorum interpretes, vultus gravi-
tate ad habitum compoſita triſtiores, ipſum
quoque venditant, quod oſcitantur. Hi ut al-
tius videantur jura callere, Trebatium loquun-
tur, & Cæſellium, & Alſænum, & Aurunco-
rum Sicanorumque jamdiu Leges ignotas cum
Evandri matre abhinc ſæculis obrutas multis.
Et ſi voluntate matrem tuam finxeris occidiſſe,*
multas

multas tibi suffragantes absolutionem lectiones reconditas pollicentur, si te senserint esse nummatum. Hæc sunt *Ammiani* verba. Sed longum foret enarrare, quid nostro tempore, nec injuria, in hanc rem dicatur. Hoc tantum dicam, quod nostro instituto servit, hoc est ut de *Libris Justiniani* agamus: quemadmodum *Olitores violas & caryophyllos* suos credunt svaviorem emittere odorem, si ad radices eorum *allia & cæpas* plantent, quandoquidem *acor & asperitas* quam *cæpæ* habent, hoc modo se purgat & consumitur: ita & *Sophistarum Glossatorum* foetor *Libris Justiniani* junctus omnem hætenus invidiam, & indignationem, ob longos processus & lites sustinuit, quasi in ipsis solum causa esset, *Libri autem Pandectarum* interim in prætio, honore & existimatione longe majore manserunt. Verum enim vero si hæc omnia accurate considerentur, ad nostrum institutum directe non faciunt. Nobis enim propositum non est, vitia & corruptelas demonstrare, quæ aliunde exercitio *Legum* supervenerunt, sed intima potius vitia declarare, quæ naturaliter *Libris Triboniani*, & eorum disciplinæ insunt.

CAP. XIV.

Modus docendi Doctorum nostri sæculi.

JAM porro his relictis de alio eventu dicendum est, quem *Quintum* ponimus, hoc est de tot *controversiis & contentionibus*, quæ hodie inter Doctores eruditissimos, atque in bonis literis educatos & exercitatos, quique se purgatæ Jurisprudentiæ professores nominant, intercedunt. Quis non videt maximam contentionum inter ipsos partem esse in disputationibus *Grammatica Latine*? Nam ob difficultatem, quæ nonnumquam est in rudi & scabro sermone novissimorum Jctorum, Græcolatinorum, alius hoc vel isto modo eum intelligi debere contendit, alius contra aliter accipi debere defendit: atque ad eam rem, exempla & auctoritates *Ciceronis, Cæsaris, T. Livii* adhibent, qui aliter hæc acceperint. Uno verbo maxima pars Librorum ab ipsis scriptorum ita scatent citationibus ad Grammaticam pertinentibus, ut pragmatici per contemptum & fastidium usitato scommate *Humanistas & Grammaticos* eos vocitent. Plane in Academiis nostris duo hodie genera, & quasi partes sunt *Legistarum*, quorum alii *Bartolista & Barbari* nominantur, alii *Humanista, Purificati, & Grammatici*, atque horum in numerum nonnulli referunt *Franciscum Cannanum*, dicuntque ejus Opera præter

præter rem referta esse disputationibus etymologiam, proprietatemque verborum, & locutionum latinarum explicantibus, in quibus tamen fastidiosi & delicati etiam homines vix operæ prætium inveniant. Huc aliud etiam pertinet, quod *Sexto* loco licet numerare. Nam ex archetypo Librorum *Justiniani*, quod *Irnerius* (ut supra diximus) divulgavit, innumera exempla transcripta, ac per scholas in hanc usque diem disseminata sunt. Post, cum *Dux Florentinus, Cosmus Medicus*, ante quindecim aut viginti annos autographum imprimi permisisset (id enim ante istum diem, non secus ac sanctæ & prætiôsæ reliquiæ solent, servabatur, nec nisi raro, atque adhibitis facibus, qui mystagogis mos est monstrabatur) tanta diversitas & discrepantia inter Exempla & istud Autographum reperta est, ut id doctissimos quosque nostri sæculi homines turbaverit. Nam primò infinita sunt loca in Autographo affirmative scripta, in Vulgata editione negativè: e contrario non pauciora sunt, quæ in isto negativam, in hac affirmativam vim habent. Non opus est exemplis, cum Scholæ Juris novis his disputationibus nunc redundant: adde quod magna pars horum locorum a doctis viris observata est, inter quos existimatione primus est *Antonius Augustinus Hispanus*. Secundo ingens locorum numerus reperitur,

ritur, in quibus id quod in Autographo actori tributum est, in altero ad reum refertur: quod illic de hærede, id hic de legatario dicitur: quod illic genere masculino, id hic foeminino effertur. Quid facient miseri juvenes in hac confusione & perplexitate, nisi idem quod Doctores? qui dum in contrariis opinionibus & sententiis persistunt, scholæ contentionibus & rixis repletæ sunt, non modo in rebus exigui momenti, verum etiam in præcipuis disciplinæ capitibus. Inde alius nec injucundus ludus pragmaticis nostris ortus est, qui hujusmodi disputationum capitales sunt inimici. Nam quia magna pars Regularum in praxi receptarum vulgatæ editioni innituntur, quoties ipsis *Autographi Florentini* auctoritas objicitur, mox exclamant, hoc esse fundamenta totius disciplinæ evertere, eaque ad prima literarum elementa redigere. Quod si è novis Doctoribus, quos *Purificatos* & *Pandectarum Reformatores* appellant, aliquis in eorum sit consortio, usque Florentinum exemplar citet, omnes contra illum, ceu hæreticum, conspirant. Neque differendo in alteram partem quicquam proficere licet, scilicet in omnibus actis & instrumentis ad Autographum esse recurrendum, & juxta illud omnia exempla emendanda: idque adeo factum esse, cum aliquando inter *Bartolum* & *Baldum* controversia veram loci alicujus lectionem

lectionem concernens incidisset, missosque
Pisam, qui Autographum inspicerent, quod
 eo tempore illic servabatur, post *Florentiam*
 est delatum. Quantæ sunt hæc a quindecim
 aut viginti annis inter excellentissimos &
 probatissimos nostri sæculi *Doctores* turbæ:
 sed alia ex parte formidabiliores etiam super-
 venerunt. Nimirum bonæ literæ & scientiæ
 postquam singulari Dei beneficio restitutæ
 sunt, animos Doctorum in iis exercitatos sic
 exacuerunt, ut partim ingenio & acumine
 suo, partim veterum Codicum adjumento In-
 gentem vitiorum & erratorum numerum de-
 texerint: quæ plagas & ulcera ipsi appel-
 lant, eaque in editione vulgari hæere con-
 firmant. Qui hoc genus chyrurgiæ primi in-
 stituerunt, sunt, ex Gallia *Guilelmus Ba-*
dæus, ex Italia *Andreas Alciatus*, e Germa-
 nia *Gregorius Holoander*. Post hos numerus
 ita auctus est, ut si adhuc aliquot annos in-
 applicandis emplastris pergent, quæ ipsi Ob-
 servationes, Emendationes, Transpositiones,
 Eituras & Mutationes appellant, Pandectarum
 corpus densius his obtectum iri credibile
 sit, quam ullus umquam fuit æger venerea-
 lue affectus: adeo ut ipse *Justinianus*, si re-
 deat, vix opus suum agniturus sit, modo non
 prorsus, ut alienum, repudiet. Aliud etiam
 malum est, quod ex centum hujusmodi cor-
 rectionibus & mutationibus vix quatuor re-
 periuntur,

periuntur, de quibus hi docti viri consentiant: quin ita inter se disputant & digladiantur, ut miseri juvenes dubii, & tamquam inter cœlum & terram, quod proverbio dicitur, suspensi hæreant. Adde quod ipsi Doctores fatentur, non esse hæc maximam partem, nisi conjecturas, aut simili scriptura, aut dimidiatis literarum ductibus, aut muscæ pede, aut conformitate & similitudine alterius loci innixas, aut in universum aliam quandam suspicionem. Quod amplius est, novum hoc bellum non modo *Vulgatis Libris*, verum etiam *Autographo Florentino* motum est, Quod si conquæramur, juventutem sic his rebus distineri, ut interim egregiam practicæ & usus doctrinam negligat, respondent *Doctores*, esse in omni scientia necessarium, ut de correctâ & emendata lectione prius consentiamus, quam firmam aliquam regulam statuamus. Neque hodie quisquam est, nisi plane omnium ignarus, quin fateatur, fuisse antehac in vulgari editione, maximum numerum foedissimorum erratorum, quæ tam ex *Libro Florentino*, quam ex inventione & conjecturis Doctorum nostræ ætatis felicissime & verissime sint correctæ. Interim ex his judicare licet, quænam sit hominum nostrorum felicitas, qui meliorem ætatis partem in studio horum Librorum consumant, quorum maxima pars aut abro-

gata,

gata, & extra usum est, aut perturbationis & confusionis plena, aut contrarietatibus & antinomiis referta, aut vitiis & erratis infecta aut per correctiones & mutationes, quæ ut plurimum fiunt, in dubium & controversiam vocata. Prætera ut ex animi sententia & vere loquamur, vident omnes, neque artis excellentia, neque voluptate quæ ex ea percipiatur, tot homines ad hæc studia excitari (quod in reliquis artibus liberalibus evenire cernimus) sed sola spe commodi & quæstus, quemadmodum *Vespasianus* dicebat, odorem lucri ex qualibet re bonum esse. An non autem mira res est, quod in numero tam infinito, tanta ingeniorum præstantia, & tanta in labore pertinacia, tam paucos videmus homines in hoc studio excellentes? Nam in tot Universitatibus *Galliæ*, *Italiæ*, *Germaniæ*, *Angliæ*, *Hispaniæ*, *Scotiæ*, aliarumque regionum quam paucos Doctores numerare licet, qui fama & existimatione reliquos exsuperent. Quid est quod plurimi semper Juvenes nobili & generoso animo præditi, cum temporis aliquantulum in Libris *Triboniani* consumpserint, plane offenduntur, seque ad aliam quandam scientiam applicant: aut si necessitate huic affixi tenentur, semet tamen quoties possunt ei suffurantur, ac tempus in Philosophia & historiarum lectione, aut quovis alio studio liberrime

tissime consumunt. Exempla ex ætate nostra fumere malo *Guilielmi Budæi*, istius Galliæ nostræ ornamento *Lazari Baiſii*; *Anthoni Auguſtini*, aliorumque inſignium virtute, ne opus ſit, inter antiquos *Tertullianum* quære-
 re, qui cum Jurisconſultus (ut *Eusebius* refert) magnus & celebris fuiſſet, abſtinuit ea arte, ut Religionis ſtudio totum ſe dicaret: cujus exemplum ab iis obſervari velim Juvenibus, qui Deum timent ac diligunt. Nam abyſſus hujus ſtudii & diſciplinæ *Tribonianicæ* tantus eſt, ut qui ſemel in eum inciderit, numquam ſe poſtea expedire valeat, ut vel unam de die horam, vel unum de hebdomade diem legendæ Sacræ Scripturæ impendat: hoc tamen ſtudio illud eſt, cui excolendo ſine
 controverſia homines facti ſunt, non legendis hujusmodi Libris *Triboniani*. Quicquid ſit, ſatis cauſæ videmur habere, ut de bona hujus ſtudii correptione cogitemus: præſertim eum hæc non externa ſint vitia, aut corruptiones allunde accedentes, quales ex barbarie & ignorantia bonarum literarum in *Theologiam*, *Medicinam*, *Dialecticam*, aliasque *Artes liberales* eſſe illatas omnes nuper deplorabant. Nos enim de vulgatis quærelis, quæ ante annos circiter quadraginta, aut quinquaginta contra ſophiſticas barbarorum artes cœptæ ſunt, ſed de naturali vitio loquimur, quod in diſciplinæ materia,

& substantia hæret, quodque longe difficilius corrigitur, quam corruptiones quæ extrinsecus, & per accidens evenerunt.

CAP. XV.

Responsio ad objectiones quasdam.

Complures tamen, nec sine auctoritate & fama Viri objectiones, & difficultates nobis inveniunt, quibus respondere convenit. Alii veteris *Alcibiadis* dictum citant, quod *Thucydides* scriptum reliquit, eos homines tutissime vivere, qui suis legibus ac moribus contenti sint, quamquam sit, ubi iis contradici possit tum quod *Plato* sæpius ait, rem perniciosam esse si Juvenes assuescant contra Leges in patria sua receptas disputare. Alii dicunt, non se ignorare vitia quæ sint in hoc genere studiorum, sed ob temporum infelicitatem de remediis desperare: estque ipsorum sententia, oportere velut gangrenam, ea relinquere intacta: Satius esse miserum hoc corpus sustentare potius, dum possit durare, quam remediis morbum ejus irritare. Cæterum *Libros Triboniani* ob certamina, & controversias ex iis ortas non esse rejiciendos: cum præsertim eadem ratione condemnanda forent *Philosophia*, *Medicina*, & ipsa *Theologia*, in qua & plures sunt dissensiones, & longe damnosiores quam in aliis

aliis omnibus disciplinis, & studiis. His ego respondebo: primum, non esse profecto privati munus in Remp. manum immittere, sed esse boni civis, si quid vitii animadvertat, magistratui id indicare, eoque magis, si remedium sciat dare. Deinde officium magistratus esse, si vitium in Rep. sua videat, ut ut difficilis sit sanatio, sapientum tamen consilia, & sententias exquirere, quo facto remedia adhiberi possint: exitum vero & finem Deo committere. Adde quod nostro tempore mala vidimus, & specie & reipsa centies incurabiliora, quæ tamen paulatim emendationem receperunt. Tertio respondeo, si *Justinianus* suo tempore tenebris, & ignorantia pleno, ausus est manum, ac flammam tot tamque prætiosis Legum Romanarum Libris, & Jurisconsultorum Scriptis injicere, hoc tempore, quo tot, tamque excellentia ingenia, ac rebus civilibus adeo apta Galliæ concedere Deo placuit, haud injuria licere hos Libros invadere, qui omnium sanorum judicio, Antiquorum scriptis non magis quam æs auro possunt comparari. Hoc unum forte metuendum est, ne nimii admiratores *Justiniani* præ dolore animam ponant: quod olim *Lycurgus* fecit, qui cum ægre ferret Leges suas a *Lacedæmonis* nonnullis in locis corrigi, in solitudinem abiit, ibique fame contabuit. Respondebo præterea, quod conten-

tiones attinet, quatuor esse differentias contentionum, quæ in *Libris Justiniani*, quæque in aliis sunt artibus. Primum aliarum artium disputationes versantur tamen in rebus ad usum vitæ spectantibus, veluti in Philosophia & Medicina: nostræ vero maxima ex parte, in sermonis & linguæ Jurisconsultorum Græcolatinorum intellectu vertuntur. Secundo aliæ disputationes in argumento integro versantur, nostræ vero inter tot frustra, fragmenta & schedas maxima ex parte non nisi conjecturis & divinationibus nituntur. Tum quod Theologiam spectat, est quædam differentiæ ratio magni ponderis & efficacæ. Nam Deo concedente contrariæ circa religionem partes sunt: quandoquidem ad castigandam improborum ingratitude[m] Diabolo permittit, ut doctrinæ suæ p[er] quædam Scripturæ Sacræ loca colorem & umbram faciat. Nec fieri potest, quin in ægro Dei (quod ipse Servator ait) & malæ & bonæ sint herbæ: in horreo ipsius & triticum & lolium, in rete ipsius boni malique pisces: atque, ut *Paulus* ait, *neesse est, hæreses esse, ut electi dignoscantur*. Sed Dei voluntas exp[re]ssa & declarata non est, ut in Legum studio sint necessario contentiones, non magis quam in agricultura, aut architectonica, aut pictura, aut sutoria, aut sartoria arte. Deus enim solem quidem suum bonis malisque illucessere sinit,

mit, sed non omnibus æque spiritum sapien-
tiæ suæ ad intelligendam scripturam largi-
tur: quin expresse declarat, se magnos, &
sapientes eam colare, donare autem parvis,
& humilibus.

CAP. XVI.

Sententia de spe alicujus emendationis.

Postremo si in hac quæstione id sequi volu-
mus quod *D. Paulus* scripsit, facile quid
sentiendum sit inveniemus. Nam in *I. Episto-
la ad Corinthios* de litibus & controversiis lo-
quens, quæ inter Christianos oriebantur, eos
non ad magnorum & subtilium Jurispruden-
tiæ Doëtorum subsellia ablegat, sed ad ho-
mines qui sensu naturali valeant, quique
supra omnia Deum noscant & timeant, utut
non sint ita docti. Judicat præterea, Chri-
stianos, si de universo mundo, adeoque de
Angelis rebellibus sententiam laturi sint, lon-
ge magis idoneos esse, ad lites & contro-
versias inter proximos ipsorum dirimendas.
*Sæcularia igitur judicia, inquit, si habueri-
tis, contemptibiles qui sunt in Ecclesia, illos
constituite ad judicandum. Ad verecundiam
vestram dico. Si non est inter vos sapiens
quisquam, qui possit judicare inter fratrem
suum? Sed frater cum fratre judicio conten-
dit: & vos apud infidèles. Hoc autem reve-
ra.*

ra est contendere coram infidelibus, barbaris, & profanis, eosque controversiarum nostrarum iudices facere, si in omnibus quaestionibus, & difficultatibus nostris ad Legem aliquam Codicis recurramus, conditam a Tyranno omnium fortassis deterrimo, & maxime infami: quæ res pagano etiam Imperatori *Opilio Macrino* indigna visa est, quemadmodum supra diximus. Et *D. Hieronymus* in *Epistola ad Oceanum* de divortio ex causa adulterii loquens: *Alia*, inquit, *sunt Leges Cæsorum, alia Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus noster præcepit.* Et *Lactantius Firmianus Lib. V. de Justitia c. II.* ubi detestatur aliquos *Jctorum* nostrorum, qui contra Christianos scripserunt, inter alios *Domitium Ulpianum* nominat, *qui Rescripta Principum nefaria collegerit, ut doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur.* Tum hæc verba subjungit: *Quid iis facias, qui jus vocant carnificinas veterum Tyrannorum, adversus innocentes rabidè sæventium? Et cum sint injustitiæ crudelitatisque doctores; justos se esse tamen, ac prudentes videri volunt, cæci & hebetes, & rerum & veritatis ignari.* Interim ne nimium laxemus fræna licentiæ in omnibus causis judicandis, utile foret (meo quidem arbitrato) hoc in primis tempore, quo placuit Deo *Solonem* illum *Galliæ nostræ* concedere (magnum

gnum dico *Michaelem Hospitalium*) convocare Jurisconsultos complures, simulque homines Reip. gnaros, totidemque Advocatos & Pragmaticos, iisque injungere, ut conferant in unum, quicquid elegerint & excerpterint tam ex Libris *Justiniani* (unde pulcherrima & optima quæque conquirere poterunt, qui revera thesaurus erit inæstimabilis) quam ex Libris Philosophorum, & denique experientia, quam ex usu rerum sibi pepererint. Hoc modo imitabimur magnum illum *Julium Cæsarem*, de quo *Svetonius* sic scribit: *Jus civile ad certum modum redigere, atque ex immensa diffusaque Legum copia optima quæque, & necessaria in paucissimos conferre Libros.* Atque inter hæc convenientissimum & dignissimum erit Christiano Legislatore, non negligere quæ ex *Lege Moysis* extrahi & seligi possunt, non quidem ex iis quæ statum, formamque & gubernationem Reip. Judaicæ concernunt (quæ aperte adventu Christi Jesu sublata est) sed ex iis quæ nituntur rectitudine, ratione, & æquitate naturali, quibus omnes homines, tam ii qui ante *Moysem*, quam qui post vixerunt, adstricti sunt, quam *Naturæ Legem* veteres Pagani, aut *Jus gentium*, sive *Populorum* nominarunt. Effet enim arrogantia intolerabilis, & indigna hominibus qui *Christi* nomen ac titulum sustinent, laudare & venerari Leges paganorum Romanorum,

manorum, interque eos maxime infamium & turpissimorum (uti diximus) Tyrannorum, atque interim eas Leges adspernari, quas divina sapientia constituit ad populum suum, suamque Remp. gubernandam. Hujusmodi ergo Conventui & concilio consequens esset, ut isti negotio Præfecti unum aut duo bona volumina vulgari & intelligibili lingua conficerent, tam de Jure publico, quod negotia status & coronæ spectat, quam de omnibus Juris privati partibus. Atque hac in re ubi commodum ipsis videretur Jus Justiniani sequerentur, & ad statum formamque Reip. (quod ab initio diximus) omnia referrent. Nequis autem existimet novum hoc & nimis audax esse inventum, audiamus quid *Philippus Cominæus* de Rege *Ludovico XI.* narret *Lib. 9.* Totus igitur mente & animo in hoc erat, ut optimè legibus Gallia constitueretur, & litium forensium tolleretur prolixitas. Ea initio quidem Senatui, qui ipsorum lingua Parliamentum vocatur, securim aliquam inijecit, non quidem ut eorum vel auctoritatem, vel numerum imminueret: sed variis modis decreverat illorum fidem & administrationem explorare. Volebat etiam ejusdem generis pondus & mensuram obtinere per omnem Galliam, & consuetudines omnes ad eandem normam conscriptas in volumen aliquod redigi patrio sermone, ad evitandum fraudes & explicationes

Advoca-

*Advocatorum, quæ majores profecto sunt in Gallis, quam in quavis alia regione, quæ mihi quidem nota sit, atque hoc ipsum tota fere Nobilitas liquido testari potest. Hæc historici verba sunt, interprete Sleidano. Obtestor autem lectorem, ut in hoc de administratione justitiæ emendanda sermone, secum recordetur, Ciceronem ante annos circiter mille & sexcentos similem operam suscepisse. Nam cum varietatem & confusionem tot Legum Romanarum videret, cumque imprimis animadverteret, Jus civile (uti supra monuimus) nihil aliud esse, quam jus particulare, ad tuendam civitatis Romanæ prærogativam, non habita naturalis æquitatis ratione, plures Libros composuit, eosque inscripsit, de Legibus, qui tamen maxima sui parte aut perierunt, aut adhuc latent. Quorum primo accurate demonstrat, ad condendum Jus civile requiri, ut neque Græcus quis sit an Romanus, neque Prætorem neque Consulem respiciamus, sed justitiam & æquitatem tamquam finem nobis proponamus, utque bonis rationibus usi, Leges cunctis toto mundo nationibus accommodatas & aptas effingamus. Atque ut verum dicam, videmur mihi pulchre hic usurpare posse, quod Plutarchus refert, Cæsarem, cum aliquando vidisset qui cercopithecis & caniculis delectarentur, quæsi-
visses, parerentne ipsorum uxores: huc enim
naturam*

naturam ad amandum pronam debere conferri. Eodem modo naturale illud desiderium quod in nobis est, ut discere aliquid, & ratiocinari desideremus, non debet impendi rebus ita humilibus, vilibus & exiguæ utilitatis, quam sunt maxima ex parte triciæ illæ & difficultates Legistarum nostrorum; sed potius rebus excelsis, atque ad vitam humanam utilibus, quales exempli gratia hæc & similes sunt disputationes. Debeatne *Libertas in condendis testamentis* tolli, quod in potissima *Galliæ & Germaniæ* parte factum videmus, an permitti potius, quod iis in locis obtinet, ubi *Jus civile* viget. Sitne rationi conveniens illud Romanis incognitum *Jus primogenituræ*; itemque sitne *restringendum* ad minus aliquod commodum juxta numerum liberorum? Utrum ex duobus his æquius videatur, *Parapherna*, an *Dotalitium* (*dovaire*) quo in *Gallia* utimur? Quale *Jus naturalibus liberis* concedi possit, deque *legitimatione* eorum? An *Jus Retractus* Romanis aut incognitum, aut parum notum, rationi sit consentaneum? Innumeræ sunt aliæ hujusmodi quæstiones innixæ æquitati naturali, tum digniores quæ hominum ingenia exerçant, quam illæ quæ in vanis literarum & syllabarum minutiis, & ut plurimum in pede muscæ vertuntur: quales sunt in quibus juvenus nostra consumitur, perditque in flore fructum. Compositis
igitur

igitur duobus tribusve his voluminibus, oporteret juvenes, cum in bonis literis, scientiisque, atque imprimis in *Philosophia Morali*, ad annum usque vicesimum primum aut secundum sese exercuissent, in scholam aliquam ad unum, aut duos annos mitti, ubi eximius aliquis Jctus de *Legum æquitate* disputaret ac differeret. Ab hinc practicæ & exercitio incumberent, ducti & exercitati hoc modo, hac institutione, quam priscis Romanis in more positam fuisse supra diximus. Hoc pacto juvenibus occasio præberetur, per intervalla divertendi ad alia quædam studia, veluti *Scripturæ sacræ, Philosophiæ, aut Historiarum*. Ita finem & exitum studiorum suorum attingerent, non (quod in pragmaticorum maxima parte fieri videmus) ut lites propagent & multiplicent, sed ut ad pacem, concordiam, tranquillitatemque civium, atque ad Dei honorem & gloriam omnia referant: quem ego supplex veneror, ut Galliæ nostræ juventutem sic regat, quo materiam habeamus, sanctum ipsius nomen laudandi & celebrandi.

F I N I S .

